

LOCVS GAL. 3, 20. CRITICE HISTORICE
ET EXEGETICE TRACTATVS

D I S P U T A T I O

QVAM

SVMME VENERABILIS THEOLOGORVM ORDINIS AVCTORITATE

P R A E S I D E

CAROLO LVDOVICO NITZSCH

THEOLOG. DOCTORE EIVSDEMQUE PROFESS. PVBL. ORD.
CONSIST. ELECT. ASSESSORE AD AEDEM S. MARIAE
PASTORE ET CIRC. ELECT. SAXON. SVPERINTEND.

GENERALI

AD IVRA BACCALAVREI THEOLOGIAE
SIBI VINDICANDA

A. D. XXVIII. IVLII MDCCC

H. L. Q. C

D E F E N D E T

A V C T O R

CAROLVS THEOPHILVS ANTON
PHIL. ORD. ASS.

VITEBERGAE
LITERIS TZSCHIEDRICHII

Exeg.
C.

68,18

Si quis varias animo perpenderit causas, quae ad necendas Paulini sermonis difficultates quasi conspirasse videantur, non mirabitur, vel ad hodiernum diem, quo, quid N. T. interpretatio lucis atque splendoris nacta sit, in oculos incurrit, plures in Pauli Apostoli epistolis restare locos, qui impeditos teneant lectores atque interpretes. Nam non tantum vniuersa linguarum orientalium indoles, impressa linguae Hellenisticae, a) a natura atque ratione linguarum nostrarum longe diuersa, sed etiam ipsius Pauli alacritas animi scribendique fervor, qui, quominus omnia accurate excuteret excussaque proponeret, eum prohiberet, b) eiusdemque consuetudo, epistolas aliis in calamum

a) cfr. Michaelis praefatio ad Lowthii praelectiones de sacra poesi hebr. pag. 33 - 35. praeterea Hänleinii *Handbuch der Einleitung in die Schriften des N. T.* tom. I. Erlangae 1794. cap. 6. §. 3. coll. tom. II. sect. 2. ibid. 1800. cap. 5. §. 4. vbi plures laudatos inuenies super hac re scriptores.

b) de singularibus Paulini sermonis difficultatibus conferri possunt 1) Io. Lockius in Conatu ad epistolas Pauli, ex ipso Pauli ingenio rectius intelligendas, anglice edito et Paraphrasi eius notisque in Pauli epistolas, (Lond. 1707. 4to) praefixo. 2) Io. Clericus in Bibliotheca selecta, tom. 13. pag. 37 sqq. qui summam illius tractatus recitat, adiectionis animaduersionibus. De parenthesi sigillatim varia monuit Chph. Wolle, in commentatione de Parenthesi sacra, pag. 11. quacum conferri potest Spitzneri commentatio philol. de parenthesi, libris sacris accommodata, pag. 230 sqq. hic tamen parcior est, Wollio, in parenthesis statuendis. Ceterum huc pertinet 3) Ernesti de difficultatibus N. T. recte interpretandi et de difficultatibus interpretat. gramm. N. T. in Opusc. philol. pag. 198-252. 4) Michaelis *Einleitung in die göttl. Schriften des Neuen Bundes*, Gotting. 1788. §§. 10. 18 23. coll. iis, quae Herbert Marsh (vid. Eius Anmerkungen u. Zusätze zu Michaelis *Einleitung*; a. d. Engl. ins Deutsche übers. von E. Fr. K. Rosenmüller, Gotting. 1795) adiecit. 5) Hänlein l. l. tom. II. sect. 2. cap. 5. § 4. vbi haec bene exposita reperties. Plures de hac re qui desiderat scriptores, is adeat Fabricii Bibl. graec. Vol. IV. pag. 798. ed. Harlesii, et Wölfi Curas philol. et crit. in IV. priores Pauli epistolas, inde ab init.

A

— 2 —

dictandi, c) quae interdum ad verba omittenda, et male neglecta annsam praebere posset, multas interpreti obiciunt spinas, et Viros doctissimos acutissimosque tanta vi a vero sensu multorum locorum arcent, ut de certa eorum explicazione fere desperandum esse videatur. Ad hoc genus omnium consensu referendus est locus, a nobis tractandus, cui summam dicarunt operam multi eorum, qui Viris nostrorum temporum longe doctissimis iure meritoque annumerantur. At quia fortasse iucundum erit, varias de loco difficillimo sententias Virorum, in arte interpretandi maxime exercitatorum, uno quasi aspectu perlustrare, occasione scribendi nobis oblata, quibusdam de vera loci nostri lectione praemissis, plurimas explicaciones, quae nobis innotuerunt, hic congregas, proponemus. Quas ne tantummodo descripsisse videamus, eas vtcunque dijudicare et nouis nonnullis augere liceat nobis, minime id agentibus, vt omnibus, quibus Viri eruditissimi ad illum locum illustrandum vni sint, rationibus improbatis, aliam ipsis demonstremus viam, vnicce rectam, omnibusque, qui sapere velint, sequendam, sed id potius, vt, declarata nostra de loco difficillimo qualicunque sententia, aliorum iudiciis in ea aut confirmemur, aut meliora edoceamus. Quod quo facilius fieri queat, ante omnia nexus totius loci exponamus.

Loquitur Paulus in epistola ad Galatas d) cum Christianis, olim Iudeorum castra secutis, innata quasi superbia eo abruptis, ut se, Abrahami quippe posteros, eiusdem promissa haereditate quasi accepisse, et, omnibus terrae gentibus longe praestantiores, Mosaicae legi in perpetuum adstrictos esse, gloriarentur, adeoque, religionem Christianam amplexi, illo cultu seruili diligenter obscurando, sibi aliquid praecipi

c) quam intelligimus ex Rom. 16, 22. 1 Cor. 16, 21. cfr. de ea Heumannus in epistola de scribis epistolarum Pauli, 1739. contra quam varia, licet minus prospero successu, monuit Ferdinandus Stoschius de epistolis apostolorum idiographis, Guelpherbiti 1751. vid. praeterea Michaelis Einleitung etc. §. 71. nec non Hänleinius l. l. tom. II. sect. 2. cap. 5. §. 4.

d) de quibus videndus est Cellarius in Geogr. ant. tom. II. Wernsdorffius de rep. Galatarum, 1743. et Schulzius de Galatis, Frcof. 1756.

arrogare solerent; et ea ipsa de causa hanc scripsit epistolam, quia ipsius aduersarii coetui ab eo, nisi fundato, mature certe confirmato, e) persuadere conabantur de Apostoli doctrina, iusto liberiore, et de retinendis variis cultus leuitici partibus, quibus, lege Mosaica sublata, nihil dandum esse, Paulus demonstrat. Quae demonstratio ne auctoritate destituatur, in primo et secundo epistolae capite suam dignitatem Apostolicam tuetur, et tertio progressus ad Galatas ob summam animi leuitatem, qua religionem ab ipso iis expositam deseruerint, reprehendendos, ex ipsa Abrahams historia vincit, fidem, in Dei promissis positam, nobis benignitatem Dei parare, non vero Mosis religionem, vtpote cuius asseclis perpetuo Dei poenae timenda sunt, a quarum metu nos Christus liberauerit. Iam pergit, (inde a v. 16.) non posse nobis propter recte facta concedi Dei beneficia, quoniam ex promissione, non ex lege, nobis sunt destinata, i. e. sponte, liberali Dei voluntate, non mercedis loco, pro lege Mosaica obseruata nobis quasi debitae. At, argumentatur, quum ne homo quidem, quod promiserit, alia promissione irritum reddere soleat, Deus, qui Abrahamo per Christum felicitatem pollicitus est, multo minus hoc promissum, lata postea lege Mosaica, infirmare potuit. Quo luculentius vero apparet, lege, quam Moses praescripserat, obseruanda salutem nobis haud parari, illum V. T. locum vrget: *Abrahamus Deo fidem habuit, idque ipsi virtutis loco imputatum est,* f) nec non verbis πάντα τὰ ἔθνη in promissione, Abrahams facta, (v. 8.) singularem quandam vim tribuit, quibus quidem indicatur, Dei benignitatem non vni genti, v. c. Iudaicae, promissam esse, sed omnibus nationibus, ideoque id, quod tum promissum sit, non esse praestitum ante Iesum, qui religionem sinceram ad omnes gentes propagauerit, huius igitur doctrinam amplexos, nullo religionis pristinac habitu respectu, propter illud ipsum Abrahams promissum seruari.

Ne vero Iudei inutilem dicent legem, quae de iure, illis promissis fruendi, neminem faceret certiorem, eius finem Paulus de-

A 2

e) vti colligi potest ex loco Gal. 1, 11.

f) Gen. 15, 6.

monstrat (v. 19.) ita, vt, eam latam esse, affirmet, παραβάσεων χάριν, ad arcendos Iudeos a sceleribus, donec veniret Christus, eamque ideo ipso Christi aduentu vim suam in homines exferere desisse. Denique legem Mosaicam cum illa promissione, Abrahamo data, haud pugnare, inde efficere studet, (v. 21 sqq.) quod lex non sit eiusmodi, quae homines felices reddat, sed id soli diuinæ pollicitationi debemus.

Quum autem Paulus id agat, vt legem Mos. abrogatam esse, probet, indicandum erat, quí lex, ab ipso Deo lata, antiquari potuerit. Licet enim Iudei concederent, lege illa hominem non tranquillari, utpote ad cohibendos Israelitas a prauis facinoribus promulgata: ipsis tamen, de diuina Mosis auctoritate persuasis, magna remansit quaestio, quomodo id possit irritum redi, quod diuinus legatus scripsit. Etenim, lege Iudeorum abrogata, ipsa Mosis auctoritas tolli, et hac sublata, ipsa Dei, dignitas imminui videbatur. Quapropter Paulus, nisi grauissimi quid vellet silentio praeterire, non potuit omittere, quid de Mose eiusque auctoritate statuendum sit g) (v. 20).

Omni orationis serie iam enucleata, fieri poterit, vt tribus capitibus locum nostrum critice, historice et exegetice tractemus, i. e. prium de vera loci lectione pauca moneamus, deinde aliorum sententias de hoc loco varias recenseamus, ac denique alias interpretationes adiungamus.

CAP. I.

De vera loci nostri lectione.

Locus ille, quem, praeeuntibus innumeris Viris doctis, tractandum nobis elegimus, constanti omnium Codicum consensu, quos contule-

g) nexus huius loci praeter Hänleinum l. l. tom. II. sect. 2. cap. 8. §. 2. bene exposuerunt, breuius quidem Winterbergius (cfr. *Neues Magazin für Religionsphil.* etc. edit. ab Henkio, tom. I. scid. 3. p. 552 sqq.) et Telgius (cfr. l. l. tom. III. scid. 2. pag. 306.) copiosius vero Fenzelius, (cfr. l. l. tom. III. scid. 2. pag. 295 sqq.) nec non Harrasius, (vid. *Allgemeine Bibliothek der biblischen Literatur*, edit. ab Eichhornio, 1799. tom. IX. scid. 1. p. 26 sqq.) et omnes fere, qui de h. l. scriperunt.

runt Viri de N. T. textu longe meritissimi, Millius, Wetstenius, Griesbachius, Matthaei et Alterus, ita exhibetur, vti in vulgatis nostris exemplis exstat: ὁ δὲ μετίτης ἐνὸς ἐκ τοῖς. ὁ δὲ Θεὸς εἰς τοῖς. Neque, si versiones antiquas consulueris, magnam diuersitatem inuenies. Quod enim versio Aethiopica h) ultimum versus membrum ita expressit: *Dominus (pro Deus) tamen äh ädu kleétu, vnuis (est) duorum, i)* id potius ad antiquam quandam interpretationem, quam ad lectionis varietatem nos dicit.

At alia versio, Arabica nempe, lectionis variae vestigium seruavit. Exhibit enim verba ita: *mediator autem non est unus mediator.* k) Cui versioni licet in re critica parum tribuerendum videatur, quia eam et serius factam et ab editore Gabriele Sionita pro arbitrio emendatam esse, censem Viri doctissimi: l) id tamen huius versionis lectioni, a vulgari diuersae, h. i. aliquid ponderis addere videtur, quod eandem legimus ab Hieronymo expressam, his verbis: *mediator autem unus non est;* m) cuius auctoritate forsitan in versionem Arabicam irrepuit. Hinc certe probabile est, vitio vel coniectura librarii cuiusdam lectionem in aliquo Codice ita mutatam esse, ut scriberetur:

h) quae, quum iam a Chrysostomo sit commemorata, certe sec. IV. facta et ex ipso exemplo Graeco redditia, ideoque magnam habere autoritatem videtur Viris doctis; vid. de ea Iobi Ludolfi Historia aethiopica, Frcof. 1681. fol. et Commentarii ad histor. aethiop. 1691. fol. Waltoni prolegomena in Biblia Polyglotta, sect. 15. Michaelis Einleit. etc. et Hänleinii l. l. tom. II. sect. 1. cap. 4. §. 6. ubi plures de ea scriptores commemorantur.

i) ut videre licet in Waltoni Bibliis Polyglottis, tom. V. pag. 763.

k) ئے واحده و ملوكه لیس هو cfr. Waltoni l. l.

l) ita certe iudicat Hänleinius l. l. tom. II. sect. 1. cap. 4. §. 8. licet omnia alia contendere videatur Waltonus prolegg. sect. 14. pag. 644. Praeterea vide Millium prolegg. §. 1295 sqq. et Michaelis Einleit. etc. §. 66. 67.

m) cfr. Comment. ad epist. ad Gal. tom. IX. operum, Frcof. ad Moen. et Lips. pag. 138.

δέ μετίης εἰς ἐν ἔστι, ή) quae quidem verba Hieronymus, quum aptum sensum suppeditarent, latine reddere non dubitauit. Attamen contra constantem tot Codicum auctoritatem, quos nostra tempora vident collatos, lectio vulgaris eo minus est sollicitanda, quo improbabilius est, εἰς in ἔρως esse mutatum, siue consulto, siue per negligientiam, quum nemini in mentem venire potuerit, lectioni facilitiori difficiliorem substitutre; neque per festinationem literae tam facile adiificantur, quam omittantur.

CAP. II.

Variarum, quas locus noster expertus est, interpretationum enarratio.

*V*era loci difficillimi lectione constituta, dispiciamus ea, quae Viri eruditii omni fere aetate ad hunc locum illustrandum contulerint, o)

•) neque mirum, si ex ENC lineis quibusdam oblitteratis, ortum est EIC. Solet enim in iis codicibus, qui literis yncialibus exarati sunt, si deest spatum satis magnum, in versus alicuius fine syllaba ος ita scribi, ut o minoris formae imponatur literae C, id quod se nuper demum in Codice quoddam Augustano reperisse, mihi testatus est Matthaei, cuius disciplinae non minora debeo, quam eius studio, commodandi literarum amantibus. Ceterum licet illa huius literae forma rotunda C recentior sit vulgari Σ, ea tamen iam inuenitur sec. II. in inscriptione, Aneyrae eruta, quam reperies in Montefalconii Palaeographia graeca, pag. 158. atque adeo in nummis, Augusti tempore effigies, vid. Montefalc. l. l. pag. 153.

•) Exantlato iam labore, taedii pleno, qui mihi subeundus erat in hoc cap. conscribendo, quum comperisssem, Bonitzium in libro, cui haec est inscriptio: plurimorum de loco Pauli, Gal. 3, 26. Tententiae examinatae nouaque eius interpretatio tentata (Lipſ. 1800), omnes sere, quotquot vñquam prolatae ellent, huius loci explicationes congreguisse, me operam, huic rei impensam, perdidisse, arbitrabar. Inspiciens vero opus ipsum non exiguum, inueni, nonnullas certe, licet paucas, in eo praetermissas esse interpretationes, memoratu dignas, quae mihi immotuerint, ordinem praeterea, quem fecutus fit, non inseruire penitus perspicienda historiae de huius loci interpretatione,

qui quidem quum in duas abeant partes, quarum vna v. 19. Christo, altera Mosis mediatoris vel interpretis personam tribuit, duae huius capituli oriuntur sectiones.

SECTIO PRIOR.

De iis, qui Christum v. 19. per meistrum indicari statuunt.

Antequam hos enumereamus, primum in vniuersum monere liceat, quae huic explicationi obiecta sit difficultas, vt deinde, quae singulis huius generis interpretationibus opponenda visa fuerint, proponere possimus. Sequuntur autem huius generis interpretes duplēm explicandi rationem, dum alii ἐν χειρὶ per hebraismum reddunt per, vt Pareus, alii in potestate, sic: *lex lata est in potestate Christi*, i. e. ita, vt Christus eam tollendi et implendi potestatem habeat. Sic Ambrosius, Hieronymus, alii. Prioribus quae opponi possint, duo sunt; alterum, quod lex Mosaica non per Messiam, sed per Moysen promulgata esse dicitur, adeo ne per Angelum quidem, (per quem olim, si Dei nomine ita loqueretur, vt se ipsum Deum diceret, filium Dei, statuebant, esse intelligendum,) p) sed praesentibus angelis; q) alte-

quia, temporis ratione fere nulla habita, saepius recentiores interpretes antiquioribus praemiserit, breuitatem ab illo promissam, a me vero praestitam esse, denique vitio typographicō, in ultima pag. haud notato, aliquam Gableri interpretationem ita esse corruptam, vt eius sensum assequi vix possis, (pag. 40. lin. 10) quum promiserit legatur pro commiserit. Quapropter speramus, non superuacaneum fore, quae congesserimus, publico submittere iudicio, quoniam ordinem chronologicum sumus secuti, nisi, cum eos se sequi iussimus, qui similes essent in exponendo loco nostro, quo facilius, in qua re a se invicem discrepant, lectoribus pateat, et breuitatem in recensendis, in primis vero in examinandis aliorum explicationibus adhibuimus, quia nos, qui nou simus ii, quorum iudicium rem possit confidere, non tam in iudicandis, quam in indicandis aliorum interpretationibus operae pretiom facturi videbamur. Pauca tamen adiecimus, vt et tironum iuaremus iudicium et, nos non temere nouum huius loci explicandi periculum fecisse, demonstraremus.

p) de qua sententia cfr. Hieron. l. l. et ex Neumannii programmatibus

rum, quod haec interpretatio a contextu sermonis aliena videtur, quia, si lex Mosaica per ipsum Christum lata diceretur, multo firmior censenda foret. Postiores eo refelluntur, quod Paulus, si tale quid exprimere voluisset, haud dubie scripsisset $\tau\acute{e}\nu \delta\upsilon\nu\alpha\mu\epsilon\iota$, quia $\tau\acute{e}\nu \chi\epsilon\iota\gamma\acute{\iota}$ per hebra sm. denotat *per*, neque Christian h. l. $\mu\epsilon\sigma\acute{\iota}\tau\eta\gamma$, sed potius nomine proprio perspicuitatis causa insigne coactus fuisset.

Pertinent vero ad hoc interpretum genus plerique ecclesiae Christianorum antiquae doctores, qui Patres vulgo dicuntur, ex quibus

Eusebius Pamphili, celeberrimus ille Caesareae in Palaestina episcopus, locum nostrum ita intelligit, ut, Christum etiam Mosaicae legis interpretem exsilitisse, h. l. doceri putet, nec non, eum, antequam esset interpres Deum inter atque homines, angelorum et Dei mediatorem fuisse, quippe qui legem, a Deo acceptam, angelorum ministerio, populo tulerit, ex quibus argumentatione studet efficere, interpretem illum neque Deum esse, neque angelum, sed ab utroque diuersum et utrumque intercedentein. Quae omnia disputat, ut Iesum, antequam homines ipse homo doceret, fuisse, demonstraret. r) Sed quis

academicis, Viteberg. 1707. editis, progr. 28. de angelo redemptore,
ab init.

q) δι' ἀγγέλων vix potest, vt nonnullis placuit, pro singulari δι' ἀγγέλων possum esse, si per hanc angelum certus quidam intelligendus est, nempe filius Dei, vt illi volunt. Neque lectio δι' ἀγγέλων, quae reperitur apud Oecumenium (vid. Eius Comment. ad h. l.) in versionis syriacæ edit. Gutbir. et in Codice Corsendoncensi, cuius varias lectio-nes Alterus exhibet in N. T. 1786. Vol. II. pag. 597., infirmo nixa fundamento, est recipienda, praesertim quum historia legislationis (Exod. cap. 19 sqq.) non admittat, vt, eam per angelum promulga-tam, dicamus. Optime illud δι' ἀγγέλων a recentioribus vertitur: *praesentibus angelis*, sicut 2 Timoth. 2, 2. διὰ πολλῶν μαρτύρων aper-te indicat: *praesentibus multis testibus*.

r) cfr. lib. I. aduersus Marcellum, Ancyrae episcopum cap. 1. haud procul a fine pag. 8. vbi ante disputata in hanc summam colligit: ταῦτα μὲν αὐτοῖς γέραθων, ὡδέ πη παιχνίδιον λέγει ὁ μέγας Ἀπόστολος ὁ νόμος δικταγεῖς δι Αγγέλων ἐν χειρὶ Μεσίτῃ ὁ δὲ Μεσίτης ενὸς ἦν εἶναι ὁ δὲ Θεὸς εἰς εἶναι εἰς τὸν εἶναι ὁ Θεός, καὶ εἰς Μεσίτης Θεός τε καὶ αὐ-

quis non videt, id verbis non inesse, Christum inter Deum et angelos medium tenere, quum μεσίτης,^{s)} nuncupetur, non vero μέσος ὁν, et lex non per angelos, quippe quod Mosis historiae aduersaretur, sed, adstantibus angelis, lata esse dicatur.

Exciptat hunc CHRYSTOMVS, non minus celeber, qui verbis: *mediator non est unius, Deus vero unus est*, indicari, existimat, Christum inter Deum intercessisse et homines, Deum vero unum esse, ita ut, quae a Deo promulgata sint, eadem a Christo, Dei filio, scripta censi debeat, quia non, nisi unus sit Deus, ideoque filium Dei verum esse Deum. Itaque haec omnia Chrysostomus dicta esse, arbitratur, ut intelligeretur, Christum, qui ipse legem tulerit, eandem potuisse antiquare.^{t)} Sed quam ieunum atque ab orationis serie alienum sit illud additamentum de duabus partibus, sine quibus interpres locum non habeat, si haec secutus fueris explicationem, non est, quod demonstremus.

Hunc secutus esse videtur PHOTIUS, multa his similia ad h. l. afferens. u) Neque ea ab his discrepant, quibus THEOPHILACTVS locum nostrum illustrat. v)

Θρώπων καὶ τῶν γενιτῶν πάντων. καὶ νῦν αἰρέξαμενος τῆς σωτηρίου μεσίταις, ἄλλοι καὶ πρὸ τῆς εἰς αὐθεόπεις οὐτε Θεοφανεῖς, ὥσπερ ὁν ὁ λόγος αἴπεδειζεν.

s) significatus vocis μεσίτης varios, copiose et accurate expositos et multis testimonialis confirmatos, inuenire potes in Schleusneri Lexico in N.T. ex quo me non minorem fructum percepisse, quam ex Viri doctissimi lectionibus, grato animo fateor.

t) cfr. Eios Commentar. in epist. ad Galat. Paris. 1636. tom. V. pag. 829. et Oecumenii Commentar. ad h. l. Lutet. Paris. 1631. tom. I. pag. 742. ubi haec leges: μεσίτην δὲ ἐνταῦθα τὸν Χριστὸν Φησί, δείκνυε, ὅτι προῦν, καὶ τὸν νόμον αὐτὸς ἔδωκεν ὁ δὲ μεσίτης ἐνὸς οὐκ εἶνι, ὁ δὲ Θεὸς εἰς εἶνι ---- εἰ δὲ ἐνὸς λεγομένου Θεῷ τῷ πατρὸς, εἴη Θεὸς καὶ ὁ νιός εὐδηλον, ὅτι καὶ ἀληθινοῦ λεγομένου τῷ πατρὶ, αληθινὸς καὶ ὁ νιός, ὁ δὲ μεσίτης, Φησί, δύο τινῶν γαρ μεσίτης τίνος ὃν μεσίτης ἡν ὁ Χριστός; ἢ δήλον, ὅτι Θεός καὶ αὐθεόπτων ὅρας, πῶς δείκνυσιν, ὅτι καὶ τὸν νόμον αὐτὸς ἔδωκεν; εἰ τοίνυν αὐτὸς ἔδωκε, κύριος αὐτὸν εἴη καὶ λύσαι πάλιν.

u) uti cognoscere licet ex Oecumenii Commentario in Pauli epistolas, tom. I. pag. 743. ubi haec eius leguntur verba: ὁ δὲ Θεός εἰσιν ὁ καὶ

B

Missis igitur Graecis, w) adeamius potiores quosdam ecclesiae Latinae doctores, quorum agmen ducat

AMBROSIUS, Mediolanensis episcopus, qui statuit, Paulum loco nostro Galatis in memoriam reuocare velle, eos, ad religionem Iudaicam regressos, destitutos esse interprete, sc. Christo, quippe qui non sit vnius gentis, sed duarum, quae quum de re quadam inter se pugnant atque contendant, ad eas accedat arbiter, iisque eripiat, quod litigandi occasionem praebuerit. Sic, pergit, Christus gentilium sustulit polytheismum, quo offenderentur Iudei, horum vero legem servilem, quam abominarentur Pagani. Quare si Galatae, reuersi ad pristinam religionem, vnum ex illis populis efficere pergent, ait, non posse eorum arbitrum ullum locum habere. Deum vero vnum esse, ex Ambrosii sententia Apostolus ideo addidit, ne quis statueret, Christum a Deo patre esse sciungendum, hoc sensu: tanquam interpres, qualis secundum humanam naturam fuit, inter Deum et homines intercedebat, at secundum diuinam naturam ipse unus Deus est. x) Videtur autem hic ecclesiae doctor vocabulo *vnu*s fere lusisse, quippe quod mox de numero uno, qui non ferat arbitrum, mox de gente, quae unam duarum partium constituat, explicet.

Hunc sequatur HIERONYMVS, qui, quum pro *éros*, *éis* legisse videatur, locum, quem ita vertit: *mediator autem unus non est*, *Deus autem unus est*; sic interpretatur: tanquam mediator, (sc. Christus,) non est unus, non pertinet ad unam Dei naturam, tanquam Deus vero

τὸν νόμον καὶ τὸ ἐναργγέλιον δοὺς, καὶ μεσίτευσας καὶ αποκαταλλάξας τῷ πατρὶ τούτεσιν ὁ αὐτός ἐσιν, ὃς εἴσι Χριστός· εἰ γὰρ καὶ δύο τὰ μεσίτευόμενα, αἷλλ' ὁ μεσίτης εἴσιν ἐσιν· εἴσι γὰρ καὶ ὁ Φείλετος εἴγει.

v) in Commentar. ad epistolas Pauli, Lond. 1636. pag. 466.

w) ad quos etiam pertinet Origenes, locum de Christo intelligens, cfr. Apologia Pamphili Martyris pro Origene, cuius versio Ruffini latina exstat in Hieronymi Operibus, F. cf. ad Moen. et Lip. tom. IV. p. 124.

x) cfr. Eius Commentar. in epist. ad Galatas, cap. III. tom. IV. operum Basil. 1567. pag. 337. Certe vulgo hic liber Ambrofio tribuitur, licet eundem alii vindicent Hilario, Romano Diacono, aequali Hieronymi.

vñus est idemque cum patre; y) Inuenit igitur in his verbis cum Ambrosio distinctionem vtriusque Christi naturae, ab hoc loco prorsus alienam, et nixus esse videtur vitio lectionis.

Transeamus igitur ad Avgvstinvm, qui huius loci sensum ita constituit, vt probari, dicat, Christum non posse non negotium interpretis suscepisse in fauorem hominum. Nam mediator vñus non est, Deus vero vñus est, vnde ex eius opinione patet, internuntium non posse intercedere inter Deum et Deum, qui sit vñus idemque, nec inter Deum et angelos, quippe quorum alii, non lapsi, non indigeant interpretis cuiusdam reconciliatione cum Deo, alii sponte, ex voluntate libera, nemine suadente, scelera aggressi, nullo interprete fauoris diuini participes fieri possint. z) Sed primum non patet, quare hoc Paulus nostro loco disputauerit, deinde, quis non videt, quam multa, ad angelos spectantia, verbis inferantur, et quam parum accurata sit illa argumentatio. Hinc Castalio a) eadem ratione probauit, interpretem intercessisse Deum inter et Israelitas.

Huius vestigia pressit Remigius, episcopus Rhemensis. b) Illa vero verba: Deus vñus est, his adiectis illustrat: hoc ideo addidit Apostolus, ne quis putaret, Christum ideo ab unitate diuinae naturae penitus esse divisum, quia mediatoris suscepit officium. c) Licet enim ipse nobis mediator sit per humanitatem, tamen non est abruptus a natura diuinae parentitatis, sed ipse, qui est verus Deus et verus homo in una persona, ipse semper aequalis manet patri in natura et potestate diuinitatis. d) Quae

B 2

y) cfr. Eius Commentar. ad epist. ad Galat. lib. II. tom. IX. operum Fr. ad Moen. et Lips. pag. 138.

z) vid. Eius expositio epist. ad Galat. tom. IV. operum Basil. 1569. p. 1226.

a) vid. Critic. sacr. Fr. ad Moen. 1695. tom. V.

b) cfr. magna Bibliotheca veterum Patrum, Colon. Agripp. 1618. tom. siue sec. V. Pars III. pag. 953.

c) haec totidem verbis leguntur in Commentariis, Hieronymo falso tributis, vid. Eius Opera, tom. IX. pag. 284. ed. laud.

d) haec ideo adspersi, quia Ambrosii atque Hieronymi sententiam illustrare videbantur.

quantopere abhorreant a verborum serie, rursus monere nihil attinet, et fortasse id non tantopere vrsisset, nisi Nestorius utriusque in Christo naturae, nimium diuisae, esset accusatus. Adeo ne ipsius quidem versus nostri nexus ullus est, si Remigium secutus, prius membrum de necessitate duarum partium, siquidem interpreti locus fuerit, intellexeris.

PRIMASIVM quoque audire iuuabit, qui in nostrum locum ita commentatur: *mediator autem unius non est, Deus autem unus est. Subauditur substantiae vel unius partis.* Illud, (mediatorem non esse unius substantiae,) ideo dici putat, *quia in Christo, sicut una persona, ita gemina substantia sit.* e) Quae et a verbis singulis et ab eorum nexu aliena esse, vel me non monente, quilibet sentiet,

Vltimum commemorare licet BEDAM Venerabilem, qui, vulgarem sui temporis explicationem amplexus, per interpretem Christum et per duas partes Deum atque homines indicari, putat. f)

Praeter hos antiquiores scripturae sacrae interpretes quatuor, licet et ipsi non sint ex recentissimorum numero, nobis noti sunt, qui per arbitrum v. 19. Christum intelligant, Lutherus, Isidorus Clarius, Davides Pareus et Io. Wesselius.

LUTHERVS locum nostrum, etiamsi Christum v. 19. intelligat, alia tamen ratione interpretatur, quam hucusque commemorati, nimicum ita: *quod dicit in manu mediatoris, id dixit, quia lex non fit posita in manu nostra, ut nos eam impleamus, sed in futuri Christi, eam impleturi.* Quare non, ut iustificaret, posita est, sed ut magis peccatores argueret et manum mediatoris requireret, (sc. quia nemo ei satisfacere possit, nisi Christus.) — — Iam illud: *mediator autem unius non est, ex nomine mediatoris concludit, nos esse peccatores, ut legis opera satis esse negueant.* Si, inquit, iusti estis, iam mediatore non egetis. Sed neque Deus, quum ipse sit unus, secum optime conueniens. Inter duos ergo queritur mediator, inter Deum et homines, ac si dicat: *impunita sit ingratitudo, si mediatorem reuictis et Deo, qui unus est, remittitis.* Reuictur

e) cfr. Eius Commentar. in epp. Pauli.

f) vid. Eius Commentat. in sacras literas, tom. III. ad h. l.

autem, si iustificari potestis ex lege, ita fiet, ut nec vobis mediator esse possit, ut qui nolitis; nec Deo, ut qui non egeat. g) Sed ad hanc interpretationem Lutherum studium refellendi doctrinam Pontificiam de bonis operibus duxisse videtur, quia illud *ἐν χειρὶ μεσίτης* contra loquendi usum explicat: ita, ut legis completio in potestate mediatoris sit, et permulta, a verbis Graecis aliena, admiscet. Eius tamen difficultatem ipse sensisse videtur, quia postea h) Mosen per arbitrum illum intellexit, ita tamen, ut Christi notionem saepius adiungat. i)

CLARIUS, Augustinum secutus, hoc loco demonstrari, putat, Christum, cuius figuram praetulerit Moses, inter Deum et homines intercessisse interpretem; k) ideoque iisdem argumentis refellendus est, quae opposuiimus Augustini interpretationi.

DAVIDES PAREVS Christum ideo per *μεσίτην*, (v. 19.) intelligi, putat, quia lex per angelos lata dicatur, quorum caput sit Christus, ita, ut illi non possint sine hoc principe suo aliquid facere, et loco nostro, putat, indicari, legem latam esse ob peccata populi, quia antea tantum dictum sit ob peccata. Reddit eum igitur sic: *vbi est mediator, ibi intelliguntur esse partes mutuo dissidentes propter offensas, seu transgressiones.* Mediator enim non est unius partis, sed est reconciliator duarum vel plurium partium dissidentium. At Deus transgressionis argui non potest, Deus enim unus est, h. e. iustitia et sanctitate sibi semper constans. Ergo transgressores homines fuerunt. Transgressiones igitur illae,

g) in Comment. ao. 1520. edito fol. 48 sqq.

h) in Commentario in epist. ad Galat. edit. 1543. fol. 272.

i) cfr. l. l. fol. 274 sqq.

k) vid. Critic. sacr. tom. V. Non possum negare, mihi in Koppii excursu VII. ad epist. ad Galat. errorem quendam vitio typographicō irreparabilem videri. Tribuit enim ibi pag. 114. hanc interpretationem iisdem fere verbis, quibus haec interpretatio Clarii l. l. legitur, licet pro suo more paullulum concisis, expressam, Clarkio. Hinc pro Clarkii ibi legendum videtur Clarii, licet illud nomen, ut sit, retinuerit Winterbergius (*im Neuen Magazin für Religionsphil. etc.* edit. ab Henkio, tom. I. scid. 3. pag. 556.) et Bonitzius, qui, se Koppium secutum esse, fatetur (l. l. pag. 12.)

quarum gratia lex addita fuit, non Dei, sed populi intelligendae sunt.^{l)} Sed nemini, puto, persuaserit, Paulum ad hoc vnum indicandum, se *populi* pertinaciam in animo habuisse, tot verba impendisse; et praeterea molestum est, quod ea inferuntur ab interprete, quae pertinent ad dissidium partium, et h. l. grauissima sunt.

Io. vero WESSELIVS nostrum locum ita explicat, vt Paulus verbis: *mediator vnius non est: Christum, vnius Dei filium, aeternum esse, non neget, id vero inficias eat, interpretem Sinaiticum, qui ipse sit Dei filius, esse summo Deo subditum eiusque potestati, instar rei creatae, subiectum, vti nunc qua alteram naturam, postquam semen Abrahami factus fit.*^{m)} Quae nisi verbis ante intuleris, elicere certe non poteris.

SECTIO POSTERIOR.

De illis, qui Mosen v. 19. per μετίτην intelligunt.

Relictis iam Viris illis, qui, Christum vbiique quaerentes, vbiique invenerunt, accingamus nos ad eorum explicationes enarrandas, quorum mens, libera ab omni praeconcepta opinione, vera videre et Mosen v. 19. agnoscere potuit.ⁿ⁾ Quoniam autem eorum maxima est

l) cfr. Eius Commentar. ad epist. Pauli ad Galat. Heidelbergae 1613. pag. 237 sq.

m) cfr. Eius dissertatt. sacrae, Lugd. Bat. 1721. 4. et ex his dissert. 14. de mediatore non vnius, sed ipso Deo uno.

n) eum iam mature agnatum esse, id euincit, quod Cyrillus Alexandrinus (vid. operum Lutet. 1638. tom. V. P. 2. pag. 339 in Homilia 30. de festis Paschalibus), et Theodoreetus (cfr. Commentar. ad h. l. operum Lutet. 1642. tom. III. pag. 276.) Mosen per μετίτην intelligunt. Quum vero prior in transitu tantum huius rei meminerit ita, vt v. 20. plane non explicaret, posterior vero in eo interpretando nihil proprii adsperserit, vtriusque explicationem vberius exponere nihil attinet. Ceterum eandem sententiam commemorant Remigius Rhenensis (vid. Bibl. vett. Patrum, tom. V. ad h. l.), itemque Pseudo-Hieron. (in Commentar. ad h. l.) eamque exhibet etiam Codex Bibl. Vindobonens. apud Lambecium, Num. 34. ab Altero collatus, qui

copia, iisque ipsi non plane secum consentiunt, quum alii v. 20. certe Christum indicari, alii hoc versu de interprete in vniuersum agi, alii denique hoc quoque versu Mosen significari, arbitrentur, tres huic interpretum generi constituemus ordines.

O R D O P R I M V S.

Huic annumerandi sunt praeter Cyrillum Alexandrinum et Theodoretum Gennadius, o) Woergerus, p) Wolfius, q) Lessius r) et Moschius, s) quorum sententiam priusquam vberius exponamus, mone re liceat, has ad vnum omnes interpretationes hac laborare difficultate, quod, voculam ὁ δὲ tantam vim, quantam ei huius generis inter pretes concedant, habere, nondum probatum esse videtur. Nam ea quidem nos non tam ad praestantissimum quendam arbitrum, vt illi putant, sc. Christum, cogitandum ducit, quam ad illum, de quo sermo fuerat. Certe locus, t) a Moschio laudatus, nostro dissimilis videtur, 1) quoniam ibi Iesus non tantum dicit: sum ὁ ποιμῆν, sed addit, ὁ καλὸς, 2) quoniam non aliis cuiusdam pastoris praecedit mentio, cui sensu eminentiori se opponat Iesus, 3) quoniam se non dicit pastorem praestantiores, sed id tantum, se praestare mercenario, qui et ipse ὁ μιθωτὸς dicitur, et si multos sui similes habeat. Ne que duo alii loci, u) qui idem demonstrare videntur, id certo confirmant. In priori enim per ὁ προφήτης intelligi in vniuersum prophetam, non insignem illum, Christum, ex eo patet, quod (v. 25.) ὁ χειρός et ὁ προφήτης sibi opponuntur. In altero vis non est in articulo ὁ, sed in adiectis: ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον.

pro μετίτρ. v. 19 legit Μωσέως, quae quidem lectio ex interpretatione in textum irrepsit.

o) vid. Oecumenii Commentar. ad h. I. tom. I. pag. 742.

p) in Oedipo sacro, pag. 32.

q) in Curis philol. et crit. in IV. priores Pauli epistolas, pag. 735.

r) in progr. festo Paschatis scripto, Gotting. 1779. recul. in Eius opusc. theol. exeget. etc. tom. II. pag. 455 lqq.

s) in Anmerkungen zu den Sonn- u. Festtagsepisteln, P. I. p. 196.

t) Ioh. 10, 14. u) Ioh. 1, 21. 6, 14.

GENNADIVS ad vocem ἐνός supplet ἑρακλεους, ut hic sensus oritur: Moses in lege ferenda interpretis quidem munere fungebatur, sed intercessit tantum inter unam gentem. At verus μεσίτης futurus omnium gentium internuntius erit, siquidem Deus omnium gentium Deus est. In qua explicatione id offendit, quod verba grauissima, Mosen esse unius nationis interpretem, in textu non leguntur; et quod verbum πάντων ad eis θεος referendum, non sine molestia hic desideratur.

WOERGERVS proprius accedit ad interpretationem Patrum, ita tamen, vt duas explicationes, hanc Gennadii de Christo, non unius nationis arbitrio, et illam Primasii de duplice Christi natura, coniungat, his verbis usus: *Paulus v. 19. dixerat, legem traditam esse in manu mediatoris, i. e. Mosis.* Quumque populus ne vocem quidem legis sustinere potuerit, patet, e lege non prouenire iustificationem, sed opus esse mediator, qui inter duas personas, Deum sc. irascentem et ipsos, peccati reos, homines intercedat, et utriusque naturae, diuinæ sc. et humanae, participes sit. Hunc igitur mediatorem, qualem se ex parte gesserat Moses, ne de Mose simpliciter interpretarentur Iudaci, addit Apostolus: mediator autem, 1) unius non est, sive populi, ut Moses ipse, et dux et pars populi Iudacorum, 2) mediator autem unius non est etiam naturae, sed utriusque, diuinæ et humanae. At nisi in aliis, certe in eo errauit Vir doctus, quod iisdem verbis eodem loco duplitem significatum tribuit.

WOLFIUS verba Paulina ita reddidit: ille vero mediator, (qui in primis hic respiciendus est, unius non est, (sed duorum,) quorum unus est Deus, secundus Hagnauerum, ita tamen, vt, quo loco hic Mosen intelligat, ipse Christum innui, putet, unde interpretatio oritur non tantum obscura, sed etiam a loci contextu aliena.

Multo melius sententiam suam exposuit LESSIVS, qui, suppleta voce ἑρακλεους vel γέρεουs vel μέρεουs post ἐνός, hunc sensum elicit hoc fere

v) Verba Eius ab Oecumenio l. l. ita referuntur: λέγει τοίνυν, ὅτι Μωϋς μὲν ἐμεσίτευσε πρὸς τὴν δόσιν τὴν νόμου, ἀλλ' ἐν μόνον ἐμεσίτευσεν ἑρακλεόν. δεῖ δὲ τὸν ὡς ἀληθῶς μέλλοντα μεσίτευσιν πρὸς τὸν τῶν ἀπόκτων ἑρακλεὸν θεὸν, οὐχ ὑπὲρ ἐνός ἑρακλεούς, ἀλλ' ὑπὲρ πάντων κοινῆς τὴν μεσίτειαν ποιήσασθαι, ἐπεὶ καὶ πάντων ἑρακλεὸν εἴσι θεός.

fere modo: omnino Moses etiam erat μεστης, ad Iudeos tantum ablegatus; summus autem ille ac unicus quasi μεστης, quem Deus Abraham, tanquam salutis perfectissimae auctorem, promiserat, non Iudeorum solum, sed gentilium etiam est seruator; quemadmodum Numen illud beneficentissimum communem hominum parentem esse, scimus. Vnde oppido patet, leges Mosis ministerio latae nullo pacto isti contrariari promisso, quum Moses ad Israelitas tantum ablegaretur, eiusque leges eo fine promulgarentur, ut gentem hanc coercerent et paedagogi instar ad Christum perducerent; Deus enim est communis hominum parens. w) Sed primum non intelligimus, quomodo ὁ Θεὸς εἰς ἐστι significare queat: Deus est omnium hominum communis pater. x) Deinde δὲ h. l. per γὰρ redi, ex meo saltem sensu non potest. Licet enim Schleusnerus y) pluribus exemplis ostenderit, δὲ interdum adhiberi ad coniungendas enunciations, quarum altera alterius caussam contineat, in nostro tamen loco illud ὁ δὲ bis positum, opponi arbitrio Deum, luculenter indicat.

MOSCHIVS denique locum ita accipit: *verus interpres* (Christus) nullo pacto unicae gentis est. Deus enim erga omnes homines eodem est animo. z) Intelligit igitur ad vocem ἐνός vocabulum σπέρματος, quod vero paullo durius ex versu priore hic suppleri videtur, quia ibi non, nisi in transitu erat commemoratum. Neque id putamus defendi posse, quod Θεὸς εἰς ἐστι expressit per: *omnibus idem est, quo-*

w) quam interpretationem expressit auctor illius versionis epistolae ad Galatas, quae legitur in *Neuen Magazin für Religionsphil.* etc. edit. ab Henkio, tom. II. scid. 1. pag. 17 sqq. licet Lessium non appellauerit. Verit enim: *unser Mittler*, quia Christum innui putat; eum ήμων supplendum censuisse, non putauerim.

x) Winterbergius (vid. *Neues Magazin* etc. edit. ab Henkio, tom. I. scid. 3. pag. 558), hoc ita explicat: Deus unus est, i. e. ὁ αὐτὸς, semper idem, ὁ πιστός, fidus, verax. Promisit vero omnibus populis felicitatem; ergo, quia verax est, omnium populorum communis pater sit, oportet. Quae quidem, licet acute prolata, tamen paullo altius repetita esse videntur. y) in Lexico in N. T.

z) eandem cum Moschio in hoc loco vertendo rationem fecerit est SELLERVS (vid. *Die heilige Schrift des N. T. im Auszuge mit Bemerkungen*, a Seilerio ed., ad h. l.)

niam verbum primarium πᾶσι non potuisset omitti, si hic verborum sensus esset; a) nec non δὲ pro γὰρ positum esse, existimauit.

O R D O S E C V N D V S.

Quamobrem ad interpretes alterius ordinis progrediamur, quibus communis esse videtur ea difficultas, quod articulum ὁ δὲ plane negligunt, b) qui h. l. certum quendam interpretem, non autem internuntium in vniuersum indicare videtur, licet, huic articulo in nonnullis locis nullam vim esse, constet. Nam partim μεσίτης antea commemoratus erat, ad quem articulus proxime respicit, partim illud δὲ articulo ὁ vim quandam tribuit, quam si Apostolus voci μεσίτης reseruare voluisse, scripsisset haud dubie: ὁ μεσίτης δὲ. c) Certe loci, in quibus ὁ δὲ adiicitur substantiuo, paullo ante commemorato, ita comparati sunt, ut ad id proxime pertinere possint, interdum debeant, non vero in vniuersum aliquid dicere videantur; d) in iis vero locis, in quibus de re nominata aliquid in vniuersum enunciatur, deest articulus et δὲ postponitur. e)

a) cfr. loci ab auctore in suam rem laudatī, Rom. 3, 29. 30. 10, 12. Ephes. 4, & 1 Timoth. 2, 5. 6. in quibus adiectum est, quoram Deus sit.

b) monuit id iam auctor versionis ab Henkio editae in *Neuen Magazin etc.* tom. II. scid. I. pag. 18.

c) vti Ioh. 10, 12. vbi ὁ μιθωτὸς δὲ legitur, quia articulus vi caret.

d) Ioh. 10, 12. ὁ μιθωτὸς δὲ legitur, quia in vniuersum mercenarius erat intelligendus, v. 13. vero ὁ δὲ μιθωτὸς, quia id ad mercenarium commemoratum referri potest, et mercenarius lupō opponitur, in qua oppositione certus lupus cogitatur. Est igitur ὁ δὲ h. l. articulus definitus, non unitatis. Rom. 12, 4. τὰ δὲ μέλη proxime respicit ad membra ante commemorata et commode vertitur: *haec vero membra* Rom. 10, 17. ή δὲ ἀκοή necessario de certa quadam auditione, sive institutione est intelligendum, de ea nempe, de qua ante sermo erat; nam de vnaquaque non poterat praedicari, eam esse, vel locum habere per verbum Dei.

e) cfr. Rom. 5, 13. αὐχεὶ γὰρ νόμος ἀμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ: ἀμαρτία δὲ γη ἐλαγχεῖται μηδέν τος νόμου. Loci vero Matth. 7, 17. 23, 24. qui nostrae rei aduersari videntur, ei, si rem vere aestimaueris, non

Pertinet vero huc CASTALIO, qui, si discesseris ab eo, quod v. 19. per μεσίτην Mosen intelligit, locum plane fere reddidit, ut Augustinus et Clarius, ita, ut ex eius versione haec ieiuna, atque a nostro loco aliena, prodeat explicatio: *sequester autem internuuntius est duorum, qui inter se aliquid paciscuntur: atqui Deus unus est, non duo; itaque necesse est, Mosen Dei et Israelitarum internuuntium fuisse. Nec enim potest Dei et Dei internuuntius fuisse, quum duo Dii non sint. Quodsi est, oportet, in eo foedere faciendo aliquid ab utraque parte promissum esse. Nam ea est foederum natura.* f)

THEODORVS BEZA, similis quidem Castalioni, in aliud tam sensum verba detorquet, ita quidem: g) *Panlus arrepta occasione de ferendae legis modo, eam, ostendit, non modo non esse vinculum illud nostrae cum Deo coniunctionis, sed etiam certissimum esse signum nostrae ab*

C 2

obstant. Nam 1) quae ibi commemorantur, eorum mentio antea facta non erat; 2) ne in illis quidein locis ὁ articulus unitatis est, sed definitus. Nam inferuit oppositioni, atque quum rei nominatae aliam opponimus, etiam nos Germani, quo luculentius oppositio in oculos incurrit, certam quasi rem significare solemus articulo definito, non universum genus commemorare. Simili ratione Rom. 1, 17. ὁ δὲ δικαιος oppositionis causa dictum est, quod intelliges, si contuleris locum, a Paulo laudatum, Habac. 2, 4. Ceterum ὁ δὲ quum participio adiicitur, idem est, quod *is, qui*, sive, si participium pro substantivo habeas, artic. definitus; v. c. Matth. 3, 11. *is, qui veniet, (der kommen sollende.)* Gal. 6, 8. 5, 24. vbi ὅντες cogitando addendum est. Iudicat de hac re Nöffeltus (in disputatione ad l. n. Halae 1791. p. 10) ita: *Quodsi infraire loqui voluisset Paulus, nescio, an articulum ὁ μεσίτης adhibere potuisset. At si demus hoc quoque, magis tamen consentaneum est; vbi subiectum, idque definitum praecesserit, idem cum articulo repetitum, ad illud, quod praecesserat, referri: ex quo consequitur, quoniam μεσίτης v. 19. non erat uniuersè omnis is, qui parasset aliquid, sed Moses, quo usus esset Deus in lege Israelitis ferenda, τὸν μεσίτην hic quoque de eodem intelligi debere.*

f) vid. Annotationes Bibliorum sacr. interpretationi, a Sebast. Castellione subiunctae, edit. Bünemann, Lips. 1738. pag. 170.

g) cfr. Eius N. T. 1580. fol. pag. 230.

illo ab alienationis. Dicitur ergo internuntius non esse unius, sed minimum duorum, et quidem vere duorum, i. e. inter se dissidentium. Deus vero unus est, i. e. sui semper similis, semper idem. Dixerat Apostolus, non opus esse internuntio iis, qui inter se consentiunt. Itaque legem, quum per internuntium ferretur, non fuisse signum consensus, sed discordiae. Hic vero excipere poterant Iudaci, hunc ipsum internuntium, accepta lege, pacem sanxisse. Ideo addit, Deum sui semper similem esse. Itaque quum ex promisso Abrahami δικαιοσύνη promiserat, non potuit nouum pactum inire, quo prius antiquaretur. Quae explicatio quam aliena sit ab orationis serie, ex eo intelligitur, quod Paulus legem, quatenus antiquari possit, neutquam vero, quatenus indicio sit, homines alieno a Deo fuisse animo, h. l. contemplatur. Praeterea, partes, inter quas intercedat arbiter, necessario dissidere, non poterat omitti, si Paulus id respici voluisset.

GROTIUS illud ἐνὸς genere neutro accipit et ita interpretatur: h) non solet sequester se interponere inter eos, qui unum sunt, i. e. bene conveniunt, Deus vero unus est, i. e. Deus sibi constat, non mutatur, nempe nisi mutato homine. Quare nisi multa ac grauia interuenissent delicta, Deus tam placidum se atque amicum exhibitus fuerat Israelitis, quam se exhibuerat olim eorum maioribus, nec nunc magis, quam tunc, opus fuisset medio aliquo, qui se interponeret. i) Huic igitur Viro docto videtur Paulus demonstrare velle, interprete opus fuisse ob pertinaciam Iudeorum. Sed idem iam expresserat verbis παρεβάσεως χάριτος, neque id demonstratione egebatur. Praeterea quis non intelligit, ἐν sine verbo εἴναι nunquam consensum denotare, sed in iis tantum locis,

h) vid. Poli Synopsis Critic. Vol. V. Frcof. ad Moen. 1694. et Criticor. Sacr. tom. V.

i) cum hoc consentit CARPOVIUS, (cfr. Eius Neue Uebersetzung des Briefes Pauli an die Galater, Helmst. 1794) locum ita vertens: ein Mittler ward dazu gezogen, weil mit veränderlichen Menschen gehandelt wurde; Gott aber ist unveränderlich, et ita in notis exponens: ein Mittler ist nicht nötig, wenn Leute unter einander einig sind, oder sich nicht stets umändern.

in quibus plures unum esse dicantur. k) Quapropter Paulo ad hanc explicationem accommodatius scribendum fuisset, τῶν εὐτῶν. l)

SCHOETTGENIVS vero, Grotii interpretationem amplexus, duo membra versus nostri ita sciungit, ut prius pro obiectione Iudeorum, alterum pro responsione Apostoli habeat, hoc sensu: *atqui vero non solet mediator constitui in eiusmodi rebus, quae secum inuicem consentiunt.* Si ergo populus per fidem ad Deum accedere potuit, cur mediatore legali opus habuit? *Responsio:* *Deus semper sibi constat; ideoque nihil unquam suscepit, quod sapientiae ipsius non esset consentaneum, et lex promissioni euangelicae non est contraria, multo minus eam irritam facere potest.* m) Sed neque, quomodo Iudeis illa obiectio in mentem venerit, neque, quomodo responsio ad eam quadret, nobis liquet, nisi alienis intrusis.

CAPELLVS sensum, quem Grotius expressit, paullo aliter ex verbis extorquet ita, ut vertat: *mediator autem non est unius partis, sed duarum, earumque dissidentium,* n) putatque, hoc ipsum, quod Moses interpretem egerit, testari, dissidium esse inter Deum et populum Israeliticum, cuius causa posita sit in homine, quia Deus sibi semper constet. o) Sed in hac explicatione hoc potissimum offendit, quod, quae dicuntur de dissidio partium, in quibus rei cardo versatur, cogitando verbis potius inferuntur, quam inde elicuntur.

k) v. c. Ioh. 10, 30. 17, 11. 21. 22.

l) id, quod iam monuit Koppius in excurs. VII. ad epist. ad Gal.

m) vid. Eius horae hebraicae et talmudicae in vniuersum N.T., Dresd. et Lips. 1733. 4.

n) cfr. Critic. sacr. tom. V.

o) non longe recedit ab hac interpretatione ea, quam TELLERVUS probauit, (vid. Eius *Wörterbuch des N. T. zur Erklärung der christlichen Lehre*, sub voce: *Mittler*,) et his verbis concepit: *ein Mittler ist nicht Eines Mittler, lässt sich nicht denken, wo nur eine Partbey ist. Nun ist Gott Einer, (so sollte nämlich übersetzt werden, nicht einig); es muss te also noch eine Partbey seyn, die mit Gott in keinem so guten Vernebmen stand, wie Abram, dem die Verbeissung gescheben war, und die also einen dazwischen kommenden Vergleich durchs Gesetz notwendig mache.* Certe utraque eundem sensum fundit et eadem premitur difficultate.

SEMLERV^s, cui hunc locum assignamus, quia simili ratione verba illa illustrare conatus est, hac circumlocutione vtitur: si accessit internuntius: intelligimus, eum non esse tantum unius partis aut caussae, sed esse partem, cui opus fuit hoc ministerio, quia non anderet ipsa cum Deo rem perhgere. Deus vero, qui omnibus gentibus promiserat illud beneficium, est unus et idem, p) et in nota haec explicandi caussa subiicit: intelligitis, populi illa flagitia interueisse, ut ei opus esset hoc mediaore, et nouo hoc tam molesto foedere, quod nunc suscipiebatur a populo. Abraham et eius ingenuis posteris, qui sequuntur veram, internam religionem, haud sane opus fuit mediatore et internuntio talis noui paci, quod ad continua populi flagitia tantum pertinuit. q) Redeunt haec fere ad Capelli interpretationem et nemo non videt, quam multa intrusa sint.

CAMERO, quem alii secuti sunt plures, r) locum ita vertit: interpres non est unius tantum, sed et alterius foederis, quia Deus unus est, unum cunctemque scopum constituit in utriusque foederis pactione; s) evos pro genituo neutrius gen. accipit et suppleuisse videtur πράγματος.

Eadem ferme medicina loco nostro succurrit KOPPIVS, qui supplendum statuit νόμος et verba ita interpretatur: iam quidem non νόμω Mosis tantum suus est μεστης, (plures fuerunt, imprimitisque ὁ με-

p) vid. Eius paraphrasis epistolae ad Galatas, Halae Magd. 1779. p. 323.

q) haec interpretatio iam antea prolata est a BAVCKERO, (cfr. Die heil. Schrift A. u. N. T. nebst einer vollständ. Erklär. derselb. aus verschiedenen Englischb. Schriftstellern etc. tom. XV. pag. 726 sq.) his verbis: Bey einem jeden Mittler sind zwey Partheyen nöthig, zwischen denen er sich zum Unterbandler brauchen lässt, und also muss die Hinderniss, nicht ohne Mittler handeln zu können, auf eine von solchen Partheyen fallen; nun ist Gott bey Verkündigung des Gesetzbundes die eine Parthey, die gar keinen Mittler und Unterbandler zu dieser Handlung gebraucht hat; also muss die Ursache, dass ein Unterbandler bat gebraucht werden müssen, bey dem Volke gewesen seyn.

r) v. c. Io. Clericus in annotatis ad Hammondi N. T. Frcof. 1714. et Bahrdtius in versione Germanica, quae prodiit Rigae 1774. qui quidem hunc versum, quem a contextu alienum esse, si hanc explicationem secutus fueris, sentiebant, parenthesi includere malebant:

s) cfr. Critic. sacr. tom. V,

στην τῆς ναυῆς διαδήνης, Iesus,) sed unus tamen idemque Deus est, qui misit omnes, is adeo debet sibi constare, nec potest secum ipse pugnare. t) Sed Viris doctissimis varia videntur opponi posse, 1) quod, quorsum haec disputata sint in nostro loco, nemo facile dixerit, in quo non in id inquiritur, utrum plures sint interpres, sed in illud, utrum et quomodo Mōsis lex antiquari possit, 2) quod in textu particularia μόνον desideratur, quam uterque interpres intrusit, quia, ea omissa, sententia, quam hi Viri, loco inesse, putabant, a verbis aliena videtur, 3) quod Paulus, si id indicare voluisset, plures esse internuntios, procul dubio scripsisset: ὁ δὲ μεστης εἰς ἐκ τούτων, praesertim quum id facilius, et sequentibus aptius sit. u)

Eundem sensum alia paullo ratione elicit HERZLIEBIVS, v) ita locum illustrans, adiecta cogitando voce λαοῦ: *interpretes non est unius tantum populi, erant plures variis in populis varioque tempore, Deus autem unus est, constat sibi immutabilis.* Sed praeterquam, quod verbum λαοῦ male hic addi videtur, quia ad hoc vocabulum nec praecedentia, nec sequentia nos ducunt, omnia, quae contra Koppii explicacionem monimus, in hanc quoque quadrant.

LOCKIVS, Paulum ita argumentari, existimat: non posse interpretē locum habere, nisi inter duas partes, Deum vero unum tantum efficere earum, ad quas promissio pertineret, quum alteram consi-

t) vid. Eius N. T. Gotting. 1778. Vol. I.

u) Koppio, cui ne iniuriam faceret, metuens Bonitzius, omnia, quae in huius Viri explicatione reprehenderet, saepius se perpendisse, fatetur, (l. l. pag. 76) ab hoc eius Censore tamen iniuria facta esse videtur. Accusatur enim inconstantiae (l. l. pag. 74) quia, locum signatū de Mōse interpretatus, ipse tamen, se ab eorum stare partibus dicat, qui, sententiam vniuerse propositam esse, statuant. At Koppius nusquam locum de Mōse tantum intellexit, alioquin sensus ineptissimus ex Eius interpretatione oriaretur hic: *Mōses non unius tantum legis fuit interpret̄, sed plurium.* Vult vero Koppius hunc sensum elicere e verbis: *mediator non unius tantum legis est, (nicht bloss ein Gesetz bat einen Mittler,) sed plurium.* Hoc additamentum tanto Viro me debere, existimauit.

v) cfr. Eius *Predigten über die epistol. Texte*, Zülich. 1790.

tuant Israelitae et Gentiles coniuncti; non posse igitur per Mosis legem tolli promissionem, quia Moses inter Deum tantum et Israelitas intercedat. w) Quae quomodo verbis insint, qui dixerit, magnus mihi erit Apollo. Nainque de iis, qui illas duas partes constituerint, ne verbum quidem in Pauli epistola legitur, neque patet, quomodo *o Deus eis est*: verti queat: Deus vna fuit partium earum, ad quas promissio, Abraham facta, pertineret.

Huic quodammodo cognata est interpretatio LANGII, qui locum vberius ita exponit: x) *in quolibet interprete non vna, sed altera quoque respicienda est pars; nam nullus internuntius unius internuntius est; itaque in mediatore non tantum populus Israeliticus spectandus est, sed etiam Deus. At quis est ille Deus? Est tantum unus, Iudeorum Deus et gentilium, ideoque non licet credere, foedus, quod Mose interprete inierit cum populo Iudaico, promissis reliquis esse derogaturum.* Putat igitur Vir doctus, probare Paulum, promissa non posse lege subsecuta irrita reddi; sed id his verbis paullo obscurius probatum esset, quia res primaria intelligendo addenda esset, nempe, Deum in illa lege in primis esse spectandum. Deinde quod Deus unus dicitur, id non potest hanc vim habere: *Deus est Deus Iudeorum aequae ac gentilium, quia nihil de ratione, quae intercedat Iudeis et gentilibus cum Deo, paullo ante legitur.*

WET.

w) vid. Eius Commentar. ad h. l. Verba haec sunt: *the law was ordained by angels in the hand of a mediator, (Moses,) whereby it is manifest, the law could not disanul the promise, because a mediator is a mediator between two parties concerned, but God is but one of those concerned in the promise; the gentiles and Israelites together made up the other. But Moses at the giving of the law was a Mediator only between the Israelites and God, and therefore could not transact any thing to the disanulling the promise, which was between God and the Israelites and Gentiles together.* Conferri potest Jo. Lock's paraprastische Erklärung u. Anmerk. üb. Pauli Br. an die Gal. etc. übersetzt von D. Hofmann. Eandem interpretationem probat DODDRIDGE, vt videre potestis ex Bruckeri l.l.

x) vid. Eius liber: *Zur Befürderung des nützl. Gebrauchs des Tellerschen Wörterbuchs des N. T. sub voce: Mittler.*

WETSTENIUS, qui cum plerisque *μέροις* cogitando addere videtur, locum ita exposuit: *sicut, quando arbitrum dicimus, intelligimus, ad officium eius pertinere, ut non vni tantum partium faueat, sed utriusque se aequum praebeat, ita etiam, quando Deum dicimus, intelligimus non Iudaeorum solum, sed omnium hominum patrem.* Vnde statim colligitur, Mosen, qui inter Iudeos solum et Deum medius fuit, non veri nominis medium fuisse, sed a bonitate Dei exspectari debere alium, humani generis negotium gerentem, i. e. Christum. y) Cui explicationi haec aduersantur, 1) quod ἐός εἰναι vix potest significare: alteri e duabus partibus fauere, 2) non apparet, quomodo, Mosen utriusque parti se aequum praebuisse, negari, idem tamen de Christo affirmari possit. Nam uterque eadem aequitate inter duas partes se interposuit, quum discrimen, eos intercedens, in eo potius situm sit, quod alter Iudeorum tantum et Dei, alter vero omnium hominum et Dei internuntium egit.

Eandem ferme explicationem membra prioris proposuit Anonymus quidam his verbis: *interpres vero non est unius partis, sed utriusque parti eodem studio addictus est.* Alterum vero versus membrum alio modo expressit, et cum v. 28. coniunxit ita: ὁ δὲ Θεὸς εἰς ἐσίν πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐσε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, Deus alteram earum partium, vos, Christiani, alteram constituitis. z) Sed quam contorte verba Θεὸς εἰς ἐσι (v. 20.) cum verbis, tam longe remotis, ὑμεῖς εἰς ἐσε coniungantur, locum Paulinum insipientibus incurrit in oculos. Nam verba inde ab ὁ ἐν νόμος (v. 21.) usque ad Θῆλυ (v. 28.) parenthesi esse includenda, vix ullus auctori dabit, praesertim quum verba ὑμεῖς εἰς ἐσε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ne possint quidem significare: *vos alteram partem efficitis*, quia explicantur per verba (v. 26.) πάντες

y) vid. Eius N. T. ad h. l.

z) vid. *Intelligenzbl. der Jen. allgem. Literatur-Zeitung* ao. 1794. Num. 120. p. 958. Retulimus auctorem ad hunc interpretum ordinem, licet fortassis per μετίην Christum intellexerit. Nam utrum hunc intelligat, an enunciationem, in vniuersum prolatam, ad hunc referat, non liquet, quum ipsi non libuerit, nexus huius versus cum reliqua epistola indicare.

υἱοὶ Θεῶν ἐστε et per praecedentia, in quibus, amplius discrimen obtinere inter Iudeos et Gentiles, negatur.

BENGELIUS locum nostrum ita exponit: a) *quisquis est unus, is non prius sine mediatore, deinde per mediatorem agit. Atqui Deus est unus, non alius Deus ante legem, alius deinceps, sed unus idemque Deus. Ergo is, cuius erat mediator Moses, non erat Deus, sed diuersus a Deo, nempe lex. Ergo mediator Sinaiticus non est Dei, sed legis; Dei autem promissio.* b) *At 1) non intelligitur, quare is, qui unus sit, (sibi semper constet,) non possit pro temporum diuersitate primum sine interprete cum aliquo agere, deinde eo vti, 2) verbum μεσίτης et cum genitivo rei, quae agitur, et partium, quae rem inter se contrahunt, construi solet, ita, ut quatenus lex a Deo profecta est, Moses internuntius Dei recte dicatur; 3) disertis verbis Iesu μεσίτης θεός appellatur.* c)

MOLDENHAVERVS Pauli sententiam, existimat, esse hanc: *arbitro non est res cum una parte, sed ad minimum cum duabus. Deus vero unam partem constituit, quam ageret Moses, tanquam interpres; sequitur igitur, (haec Vir doctissimus suppleri iubet,) Iudeos, qui alteram partem effecerint, ipso legis latae tempore, statim ab initio grauius peccasse, quia alias non indigissent arbitro, quem arbiter is sit, qui aliquem alteri reconciliare studeat. Quod si Israelitae legem, quum vix lata esset, statim migrarunt, cogitur, legem non eum in finem scriptam esse, ut homines ea*

a) cfr. Eius Gnomon N.T. Tubing. 1742. ad h. I.

b) hanc interpretationem valde ambiguam esse, intellexi ex libello Bonitzii (p. 88), qui eam plane alio modo cepit, quam ego. Reprehendit enim Virum doctum, quia in voce: ἐνός, ad Deum unum respici iubat. Potat igitur, Bengelium per μεσίτην Mosen intelligere hoc sensu: *Moses non erat interpres unius Dei; sed haec, quantum equidem intendo, Bengelius in verbis ineffe, non arbitrabatur, sed ratiocinando elicuit. Illa enim Pauli verba videtur pro enunciato vniuersali habuisse, hac ratione: internuntius nullus est eius, qui unus est. Atqui Deus est unus. Ergo etc.*

c) 1 Timoth. 2, 5.

felices fierent. d) Quae interpretatio, quamquam non ab omni nexu
capitis nostri aliena, duplii tamen laborat difficultate, altera, quod
verba primaria de peccatis Iudeorum a Moldenhauero, non a Paulo
addita sunt, altera vero, quod non dicuntur Iudei statim post legem
latam internuntio indiguisse, sed potius, antequam eam acciperent.

ZACHARIAE in verbis nostris hoc inuenisse sibi visus est, Deum
vsum esse in lege ferenda arbitro, ut ostenderet, plane aliam rationem
esse huius legis, quam, quae fuerit illius promissi, Abrahamo facti;
arbitrum enim duas requirere partes, quae sibi inuicem mutuo quid
promittant, quum promissum ab vna parte arbitro haud indigeat.
Statuit igitur Vir eruditus diuersitatem inter legem, a Mose promul-
gataim, et promissum; Abrahamo factum, intercedentem, indicari hanc,
quod Deus Abrahamo solus promittat, neque quid ab eo requirat,
ergo vltro, sine conditione, at in lege ferenda non tantum Iudeis ali-
quid polliceatur, sed ab iis etiam legis obseruationem poscat, ob quam
rem arbitro opus fuerit. e)

Hanc loci interpretationem pluribus exponit BAVERVS ita, vt
dicat, Paulum ex adiunctis legis, quod data sit per μεσίτην, arbitrum
et interpretem, colligere, eam versari in pacto mutuo, non esse gra-
tuitam, differre a promisso et fide, Abrahamo data, quae fuerit gra-
tuita, vnilateralis, (venia fit verbo, a Bauero adhibito,) vnde neque in-
terpretem adhibuerit Deus in promisso. f)

Eandem interpretandi rationem inuenimus probatam esse FVHR-
MANNO, g) nec non horum Virorum vestigiis inhaesisse videtur

D 2

- d) vid. Eius *Gründliche Erläuterung der schweren Stellen der heil. Bücher N. T.* Lipf. 1763. P.I. pag. 416.
- e) cfr. Eius *parapraestische Erklärung der Briefe Pauli an die Gal. Eph. Phil. Col. und Thessal.* Gotting. et Kilonii 1770. pag. 27. 28.
- f) cfr. *logica Paulina*, pag. 238.
- g) in *Dissertatione de subtilitate Pauli in argumentis tractandis*, Lipsiae 1777. pag. 12.

BLASCHIVS, h) quia eandem nobis exhibuit interpretationem, cui tam
men tria potissimum obstant, 1) quod ea verborum seriei non satis
congruit; non enim illud discrimen inter legem Mosaicam et promis-
sum Abrahami h. l. vrgendum erat, sed potius ostendendum, quare
lex illa antiquari potuerit; 2) quod verba ὁ Θεὸς εἰς ἑστίν non pos-
sunt significare: *Deus in promissis, Abrahamo dandis, solus egit.* Certe
legendum foret ἦν, unus erat, sc. quem fidem Abrahamo daret, quem
nihil reposceret; 3) quod etiam Abrahamo Deus, licet internuntio
non usus, conditionem felicitatis praescripsisse legitur. i)

HESSIVS eo recedit a Viris, iam laudatis, quod verba ὁ Θεὸς,
de Christo accipit, ab iis ceterum parum discrepans, locum ita
exponendo: k) *vbi unus est, (cuius interest res,) non opus est mediato-
re.* At vero ille, de quo agit promissio, Deus, sive Messias, unus est.
*Hinc felicitas non potest exspectari a lege, sed a Christo, quia scilicet lex,
interprete adhibito, lata est.* Sed facile corruere hanc interpretationem,
quilibet videt, quia per Deum Christum intelligit, quem intelligere
nos neutquam iubet orationis series.

GABLERVS, quibusdain aliis explicationibus diiudicatis, dupli-
cem verborum sententiarumque nexus rectius constituendi rationem
proposuit. l) Dicit enim vel adiectuum ἐνός a neutro εὐ, quod le-

h) cfr. Ej. *Unters. über die berühmte Schriftstelle Gal. 3, 20.* ingleichen woher
die Christen Erben Gottes des Unsterblichen und Miterben Christi genenne
werden, Ien. 1787. 8. vbi Ej. verba haec sunt: das Gesetz, das ganz
anders ist, als die Verbeissung, ist durch den Dienst des Mittlers gege-
ben. Nun versteht es sich aber, dass ein Mittler, wie in allen Fällen,
also auch bey der Gesetzgebung, nicht eines Einzigen Mittler ist, sondern
eine Sache zwischen zwei Partheyen führt. Gott war also bey der Be-
kanntmachung des Gesetzes nicht Einer allein, das Volk war die zweyre
Parthey. Bey der dem Abram zugesagten Verbeissung aber war Gott
nur Einer, nur eine Partbey: von einem Gegenversprechen weiß die
Mosaische Erzählung nichts; es ist bloss Verbeissung, Gnade, nicht Thun.

i) Gen. 17, 10.

k) cfr. *Geschichte u. Schriften der Apostel Iesu;* von dem Verf. der Lebensgesch.
Iesu, P. I. lib. 4; c. 4.

l) cfr. Eius prologio exegistica in locum difficilem Gal. 3, 20. Altorpia 1787.

gatur pro substantio ἐνότης, unitas, firmitas, immutabilitas, vel substituit μέρους. Prior interpretatio haec est: *vbi recta studia ab utraque parte sibi constant, nullaque fit sensuum bonorum mutatio, ibi non opus est internuntio aliquo.* At Deus semper sibi constat. Ergo necessitas μεσίτες non erat in Deo, sed in Israelitis, quibus propter peccata commissa internuntio opus esset. Itaque intelligimus, τὸν νόμον fuisse datum παρεβάστεων χάριν. Altera explicatio, quae ipsi facilior videtur, ita se habet: *internuntius non est unius partis, h. e. requirit internuntii cuiusque ratio duas saltem partes, quarum alterutra aliquid commiserit; alioquin enim non opus esset internuntio: atqui Deus semper sibi constat, h. e. nulla unquam culpa in Deo haerere potest.* Ergo quum Moses fuerit μεσίτης inter Deum et Israelitas, in hos solos cadat, necesse est, culpa omnis. Itaque lex data est παρεβάστεων χάριν. Quarum interpretationum priorem plane ferme cum Grotii, posteriorem cum Capelli explicatione conuenire, intelliges, si, quae de his Viris diximus (p. 20. 21), contuleris. Praeterea vero neque ἐν pro ἐνότης eo sensu accipi posse, quo illud intellexit Vir doctissimus, ipse sensisse videtur, quia alteram loci expositionem adiecit, neque omnino id videtur demonstratione egere, legem scelerum caussa latam esse, neque denique in verbis Pauli legitur, necesse esse, vt alterutra pars aliquid commiserit.

MICHAELIS, qui etiam μέρους intelligendo addit, locum ita interpretatur: m) *arbiter non ab uno tantum contrahentium constituitur; Deus vero unus est, sc. contrahentium.* Itaque, concludit, *Mosi non a Deo tantum, sed ab Israelitis quoque internuntii munus mandatum est.* Id vero Paulum ideo addidisse, arbitratur, vt indicet, gentilibus non esse legis Mosaicae obseruandae necessitatem, quia Mosen sibi ipsi interpretem non elegissent. n) Sed praeterquam, quod hic locus communis, ipso Michaeli concedente, magna laboraret obscuritate, ea quae

m) cfr. Eius Uebersetzung des N. T. Gotting. 1790. pag. 401. coll. Eiusdem Anmerkungen für Ungelehrte zu seiner Uebersetzung, Gotting. 1791. tom. III. pag. 422.

n) Olim Michaelis paullo aliter de hoc loco statuit, vt infra videbimus, quia prior Eius explicatio tertio ordini inferenda est.

Vir doctus inde colligit, ab orationis serie abhorrent; non enim id Paulo erat probandum, Gentiles lege Mosaica non teneri, sed illud, ipsos Israelitas ea iam esse solutos.

STORRIUS, o) illud ipsum, quod leges Sinaiticae, interueniente Mose, latae sint, argumento esse, statuit, p) legem, scelerum ergo propositam, ad deterrendum a delictis accommodatam fuisse. Deinde pergit: *internuntius vero unius non datur, h. e. ubi unus solus agit, nullus internuntio locus est, internuntii notio requirit duos, mandantem et referentem mandata.* Deus vero unus solus est, qui promisit. *Promissio, quae comparata fuit cum lege, non per internuntium, sed ab uno solo Deo, itaque tali modo proposita fuit, quem facile Abrahamus ferre posset, ut sequestro nihil opus esset.* In eo igitur Vir eruditus cum Zachariae aliisque in hoc loco explicando consentit, quod coimparationem legis et promissi, Abrahamo facti, huic loco inesse, censet, sed in eo ab iis recedit, quod aliud utriusque discrimen inuenit. Attamen, quod interpres non, nisi tum requiritur, quum de re quadam terribili agitur, id in verbis Pauli non inuenies, et aliae iam commemoratae difficultates hanc quoque explicationem premunt.

BESENBECKIUS, qui bene monuit, nostra verba rationem continere, quare Christi asseclis non amplius opus sit, ut Mosaica lege se teneri patientur, versum nostrum minus bene, permultis Paulo obtrusis, ut nemo non videt, ita exposuit: q) *internuntius autem non unius est, sed plurium.* *Quibus verbis Paulus ita argumentari videtur: quando plures homines internuntii ope utuntur, eo id agunt consilio, ut alicuius rei participes fiant.* *Quod autem internuntii opera consequi student, id*

o) vid. prolusio de consensu epistolarum Pauli ad Ebraeos et ad Galatas, Tübinger. 1791. pag. 14 sqq.

p) coll. Ebr. 12, 19. qui locus, ex Viri docti sententia, inter alia hoc argumento, quod Mosis interuentu lex lata fuerit, confirmat, terribilem Israëlitis fuisse promulgationem legis, quippe cuius interpretem, quia eam ipsi ferre non possent, ipsi optasse legantur Israëlitae.

q) vid. Eius prolus. ad aëtum solennem in Gymnasio Erlangensi, d. 21. April. 1796.

non eo pertinet, et in omne tempus id duret, sed ut praesenti verum suarum statui accommodatum sit. Post aliquod temporis spatium fieri potest, ut aliud requiratur, (quae quo iure Vir doctissimus interiecerit, non assequor;) Deus autem unus est, h. e. a Deo omnia profiscuntur: is legem per Mosen instituit, ut Israelitae legis vi a delictis peccatisque abstraherentur atque ita Deo placarentur. Is Deus unus, quia omnia efficit, quae nemo mortalium perficere potest, Iesum misit, ut per eum id consequemur, quod leges Mosaicae praestare nullo modo poterant. Sed quis dicat, quomodo ὁ Θεὸς εἰς ἐτις verti queat: a Deo omnia profiscuntur, et quomodo ex hac interpretatione versus membra cohaereant?

Missa igitur hac explicatione, progrediamur ad aliam, quam nuper proposuit FENZELIUS, sacrorum curator Breslaviensis, verba Pauli his verbis latinis reddens: r) mediator autem unius, sc. Abrahae, non est? Idem tamen Deus est, qui sc. promissionis aequa ac legis autor perpetuo sibi constat. Putat enim, in eo similis Schöttgenio, priore illa interrogatione proponi Iudeorum obiectionem, quippe qui ex eo, quod lex per interpretem modo admodum solenni lata sit, promissio vero illa arbitrio caruerit, illam hac longe esse praestantiorem, colligant, ideoque Paulo regerant: *at promissum illud sine interprete datum est, non habet tantam vim, quantam lex Mosaica; quibus respondeat Paulus: Deus semper est idem, ita, ut, quod dixerit, id certum haberi debeat ratumque, siue id ratione magis, siue minus solenni promulgatum fuerit.* Quum vero auctor doctissimus ipse sentiret, si vocabulum μεσίτης de interprete in uniuersum acciperetur, perire vim vocularum ὁ δὲ, lectori optionem dedit, vtrum mallet locum ita intelligere: nullus omnino Abrahā erat interpretes, an sic: *Moses non erat Abrahā internuntius*, et ita ipse nobis aditum parat ad tertium interpretum ordinem. Sed quamcunque interpretationem elegeris, duo tamen obstat videntur. Primum enim splendor legis non tam in interprete, quam potius in angelorum corona positus esse videtur, quia haec ad legi maiorem auctoritatem conciliandam a Iudeis cogitando adiuncta

r) cfr. *Neues Magazin etc.* edit. ab Henkio, tom. III. scid. 2. p. 295 sqq.

esse, multis Viris doctis suffragantibus, censetur. s) Deinde vero gravissimum hoc est, quod verbum *eis* de Abrahamo intelligit, ad quem quomodo referri possit, ex loci contextu non appareat.

Quare IO. FRID. TELGIVS, t) qui eandem expositionem amplius est, prius vero membrum obiectionem Iudeorum continere, non putat, et locum ita reddidit: *vnico quidem illi* (Abrahamo) *Deus non misit interpretem, quum ei promissionem daret.* Attamen Deus in utraque causa ipse est *vnicus*, *vnus communis Deus*, efficere studuit, Abrahamum sensu eminenti *vnum* dici, atque hoc verbum quasi in nomen Abrahamo proprium, abiisse. Quod si probatum esset, haec interpretatio fortasse magis arrideret. Sed parum profecit. Utitur ad hoc demonstrandum quatuor V. T. locis, quos perlustremus, oportet. Primus, u) in quo haec leguntur: *vnum eum vocauī, sed fortunaū eum et auxi* ex hebraismo vertendus est: *vnus, solus erat, quum eum vocarem*, quia alioquin non responderent opposita. Ergo *vnus* h. l. non nomen quoddam Abrahami indicat, sed numerum. Voluit enim propheta Iudeis summam Dei benignitatem ex eo probare, quod ex uno Abrahamo tantus populus procreatus sit. Simili ratione in altero loco v) Abrahamus *vnus* fuisse dicitur, ita, ut ipsius posteritati admodum ampliae opponatur. Neque tertius locus w) rei probandaे aptus est, quippe in quo omnes vius patris esse dicantur, per quem ob parallelismum sententiarum Deus *vnus* intelligendus esse videtur. Si vero Abrahamum

s) id probabile est, quia Deut. 33, 2. *αὐγελοις*, de quibus in exemplo hebraico ne verbum quidem legitur, ab Alexandrinis interpretibus illati sunt. Dathius enim aptissime per **רֱבַּת קָרְשָׁ** Israëlitas, non angelos, intelligit, et totum locum de benevolentia Dei, qua Israëlitas in itineribus duxit, non vero de legislatione interpretatur. Illi vero opinioni vulgari se accommodasse N. T. scriptores in argumentatione *κατ' αὐθεωπον*, Act. 7, 38. 53. Ebr. 2, 2. non mirum. Minus apte alii, ut iam monuit Chrysostomus, Oecumenius et Theophylactus, in nostro loco per angelos sacerdotes intelligunt, Ambrosius Mosen, Iesum Nave et ceteros prophetas usque ad Ioannem Baptistam.

t) vid. Henkii *Neues Magazin* etc. tom. III. scid. 2. pag. 306 sqq.

u) Ies. 51, 2. v) Ezech. 33, 24. w) Malach. 2, 10.

mum intellexeris, quem intelligi posse, negare nolumus, hic tamen non
natur εξοχὴν unus dicitur. Speciosissimus omnium quartus est, x) in
quo Iudei, propter perfidiam erga uxores reprehensi, Abrahāmi exem-
plō se excusare student. Sed illud אֶחָד, unus, de Abrahāmo sensu
eminenti intelligendum esse, non potest probari, quia vel, praeeunte
Dathio, אֶחָד – לְאֶחָד coniungi potest ita: *nullusne hoc fecit?* vel illud
אֶחָד per *aliquis* explicare possumus sic: *nomine aliquis hoc fecit?* per
quem omnes, historiae Iudaicae periti, intelligi, videbant, Abrahā-
mum. Si igitur propheta respondet: *quare hoc fecit ille unus, ille qui-
dam?* intelligitur quidem Abrahāmus, non vero ex nomine אֶחָד,
quasi ipsi proprio, sed ex facto, quod ipsi tribuitur, agnoscebatur.y)

ORDO TERTIVS.

Ad tertium denique interpretum ordinem, qui nobiscum utroque
versu vocem μεσίτης de Mose accipiunt, referendus est

BALDVINVS, cuius verba adiicere iuuat, quia nexus huius ver-
siculi cum priore vberius enucleauit; sed quam multis intrusis, vel
me non monente, omnes intelligent. Sunt vero haec: z) *in hoc fo-
dere Moses mediator erat, seu internuntius, non unius partis, sed duarum,
Dei nimirum et populi.* Dissidentium vero unus est Deus, ab hominibus
offensus, ipse vero nemini iniuriam faciens, quia semper unus et sibi constans
est. Et sic est hic versiculus ratio praecedentis, cur nimirum Deus per in-
ternuntium cum populo suo egerit. Moses quidem causam illam indicat,
quod populus vocem Dei tolerare non potuerit. Paulus autem ulterius

x) Malach. 2, 15.

y) neque loci N. T. ab auctore laudati, demonstrant, nomen εἷς abiisse
in nomen honoris. Nam Ebr. 11, 12. id exprimitur, mirum videri,
quod ex uno, eodemque iam senescente, tanta hominum multitudo
originem duxerit, et Ebr. 2, 11. valde dubium est, utrum per εἷς
Abrahāmus sit intelligendus, quum aequa commode de Adamo possit
accipi, cfr. Act. 17, 26. certe non respicitur, nisi id, omnes homi-
nes ab uno progenitos esse. Locus Rom. 9, 10. difficilior est. Fortasse
ibi εἷς opponitur geminis filiis.

z) vid. Eius Commentar. in omnes epistolas Pauli, Fr. 1655. p. 808.

progreditur, cur illam vocem ferre non potuerint, quia Deus unus est, semper iustus ac innocens, qui populum suum nunquam offendat, iam vero offensus, non nisi irasci iis possit.

Paullo aliam, sed aequa improbabilem, loci expositionem proposuit SCHOMERVS his verbis: a) *hic vero mediator non unius, sed plurium, nempe totius populi fuit Mediator, qui a foedere patriarchali saepius recesserat, ideoque novo pacto, quo ad illud prius reduceretur efficacius, indigebat, non vero erat Dei Mediator, ut is ad illud seruandum reduceretur, quum Deus unus sit, sibi semper constans, nec secum ipso reconciliandus.* Sed quorsum affirmet Paulus, Mosen non fuisse singuli cuiusdam, sed totius populi interpretem?

Huc pertinet etiam STEENGRACHTIVS, Batavus, qui ἐνός, ut id fieri a Gablero vidimus, pro ἐνότης dictum esse, existimat, quod vero alia plane ratione explicat de coniunctione, inter omnes homines facienda, hoc sensu: *hic vero arbiter non est coniunctionis arbiter, (non ideo missus, ut homines omnes coniungat, imo potius homines se junxit, separans Israelitas a Gentilibus;)* Deus vero unus est, i. e. immutabilis, qui omnes homines in unum coniungit, sc. per Christum. b)

Quae quidem sententia probata est AKERSLOOTO, c) et ipsi Battavo, qui tamen in ultimis verbis vertendis paullulum discedit ab illo. Vertit enim ea: Deus totius terrae rex erit; *Deus per Christum sine discrimine Gentilium Deus erit et Iudeorum.* d) At haec interpretatio ut a

a) in exegesi in omnes epistolas Pauli minores, edit. 3. pag. 16.

b) vid. Eius Uitlegging des Briefs aan de Galaten, tot Middelburg 1688.

c) vid. de Send-Brief van Paulus aan de Galaten, tot Leiden 1695 p. 213. vbi haec leges: *Moses is niet soo een Middelaar, welke Ioden en Heidenen tot een Volk maakte, maar een Middelaar, welke bijde die Nationen verre van malkanderen scheide; soo namentlijk, dat hy door sijn Wet een afpaalinge, een verwijderinge tussen by die Volkeren stelde, waar door Ioden en Heidenen niet voor een Volk, maar voor twee onderscheiden Volkeren mochten gebouden worden.*

d) neque multum ab his recedit IO. VAN DER WAYEN in Analyse epistulae ad Galatas, quae reperitur in Eius variis sacris, (Franeck. 1693) cuius interpretationem repetit nuper Würtembeigenis quidam in

contextu verborum, ita a loquendi usu recedit. Nam εὐός de conjunctione omnium gentium dici vix potest, quae si esset intelligenda, scribendum fuisset, vel τῷ ἐνωθέντος, vel clarioris adeo τῷ ἐνότητος. Etenim ἐν pro ἐνωθὲν nunquam legitur. e) Deinde non videmus, quorsum haec spectent, nisi quis addere velit grauissimum illud: ergo alias interpres, Christus, erat exspectandus.

Huic vero explicationi aduersabatur HVLIVS, Batavus, qui eam extenuare conatus, aliam substituit, ita comparatam: *Moses fuit non unus, gratiae ac promissionis, sed simul legis et condemnationis internuntius ac minister.* f) At vero Moses promissionis et gratiae interpres esse nuspianum dicitur; imo hoc ei abiudicatur in ipso nostro capite, in quo, nos per legem fauorem diuinum posse adipisci, negatur; neque ex orationis serie intelligitur, quare h. l. per illud ἐν promissio sit intelligenda, quum potius ρόμπις mentio proxime praecedat.

E 2

scripto: *Noch ein Versuch üb. die schwere Schriftstelle Gal. 3, 20.* Tubing. 1794. Eandem loci explicationem antea iam tentauerat HEIDANVS, qui etiam Lugduni Batav. vixit, in Corp. Theol. tom. II. pag. 16. 56. nec VITRINGA ab ea alienus est, (vid. de Synagoga vetere, Frf. 1696. P. II. cap. 17. pag. 1085). Vnde patet, quantopere haec interpretatione ad finem prioris seculi sit frequentata a Batauis, nec eius auctorem esse Wayenium, ut statuit Bonitzius l. l. pag. 98.

e) loci, in hanc rem a Winterbergio, (vid. Henkii *Neues Magazin* etc. tom. I. scid. 3. p. 563) laudati, nihil videntur probare. Nam Matth. 19, 5. 6. Marc. 10, 8. Rom. 5, 12. 15. 16. 17. 19. 12, 5. plures opponuntur et εἰς unus significat, Ioh. 17, 11. 21. 22. 23. Act. 4, 32. ἐν εἷσας indicat: consentire, 1 Cor. 6, 16. 17. et Gal. 3, 28. ἐν εἷσας coniunctum esse, Ephes. 2, 14. ποιεῖν ἐν, coniungere, Philipp. 1, 27. ἐν πνεῦμα, μία φύση, vel est constans, vel concordia, Col. 3, 15. ἐν ἐνι σώματι est: per unum corpus, per unam ecclesiam. In nullo horum locorum εἰς solum, pro ἐνωθεῖς legitur, licet in nonnullis cum verbo εἶσας, vel ποιεῖν copulatum, vim coniunctionis habeat. Idem inuenies, si locos, a Schleusnero in Lexico in N. T. laudatos, cunctuleris.

f) cfr. Eius liber de Molitione Dei, pag. 571.

Attamen similem illi, quam tentarunt Steengrachtius et Akerslootus, viam ingressus est SCHLEVSNERVS, g) qui, per ἑνὸς totum genus humanum, Iudeos et Gentiles, per Christum coniunctos, intelligens, hunc sensum in verbis Pauli reperit: *Moses non erat interpres, per quem populi coniungerentur.*

HAGMAIERVS vero sensum, nostro loco satis aptum, ratione minus idonea ex verbis elicit ita: h) *lex quidem Mosis ministerio promissioni adiecta est. At scire debetis, Mosen non unius tantum populi mediatorem esse, verum Deum ipsum alteram partem efficere, inter quas medius tunc stetit Moses et utriusque voluntatem tanquam interpres alteri retulit.* Quodsi Moses non Israelitis tantum, sed etiam Dei interpres in hunc sensum fuit, quod lex promissioni propter peccata eorundemque exprobationem adiecta sit tamdiu, quamdiu semen, cui promissio facta est, mediator ille generis humani et N. T. non venerit, cur quaequo alium legis usum quaerere vultis et potestis? Habet haec interpretatio hoc vitium cum multis commune, quod, quae praecipua sunt, verbis infert.

GERDESIVS paullo post aliam loco nostro attulit medicinam, et quidem eam, quae multis Viris doctis ad locum sanandum adhibenda videretur. Intelligit enim ad vocem ἑνὸς, σπέρματος, et locum ita explicat: i) *Moses quidem populi Iudaici mediator fuit, non vero seminis illius benedicti,* per quod coetum Christianorum intelligere videtur. Oritur igitur haec sententia, Mosis negotium nullam habere vim inter Christianos, quia horum non sit internuntius.

Huic explicationi suffragatur Anglus WHITBY, qui locum ita illustrat: k) *hic interpres, (Moses,) non est interpres unius, (i. e. unius illius seminis, quod felicitatem paraturum erat,) at Deus, qui omnibus gen-*

g) vid. Eius dissert. de disensibus interpretom in explicandis locis scripturae sacrae, intellectu difficilioribus, Lips. 1756.

h) in dissert. de Christo mediatore, Tubing. 1719. pag. 13.

i) in dissert. de Christo, uno Abrahami semine etc. Giesiae 1723. 4. pag. 141. in qua quidem multas antiquorum explicationes inuenies collectas.

k) uti cognoscere potes ex Bruckeri opere supra laudato, tom. XV. p. 724.

tibus felicitatem promiserat, unus est, tam gentilium, quam Iudeorum Deus, ideoque paratus, ad utramque partem beandam.

Eadem via ad eundem loci sensum peruenit ROSENVELLE-RVS, cuius verba haec fere sunt: 1) *ille autem, (Moses nempe,) mediator illius unius (prolis Abrah.) non est, sed Israelitarum h. e. non pertinuit ex consilio diuino munus Mosis interumtii ad illam prolem unicam Abrahami, cui promissio data est sine adiecta legis durae conditione; neque igitur huic proli quidquam derogare poterat legislatio Mosis, in primis quem Deus unus idemque sit, h. e. semper sibi constet.*

Eodem redire videtur DÖDERLINI explicatio: m) *Moses non est illius unius posteritatis probae interpres, sed alius, eius nempe, quae naturali modo ab Abrahamo dicit originem; ideoque eius auctoritas non valet diutius, quam, donec illa venerit, cui promissus sit Christus. Deus vero unus est. Idem est, qui promissa dedit, idem, qui legem Mosaicam promulgauit. Hinc lex promissam illud tollere non potest.*

Neque NÖSSELTI huius loci explanatio ab hac differre videtur; concepit eam his verbis: n) *si nihil opus est — ita poterat occurri Paulo — nisi fide, ut quis numeretur in Abrahā liberis, cum eoque gratus sit Deo: quid est caussae, cur Deus rogauerit legem Mosaicam, quae videtur monstrare viam, qua Dei benevolentiam consequamur? Non hoc consilio, inquit Paulus, data est, sed ad coercendos Israelitarum mores, nec, nisi ad tempus, usque quo exstiratum esset semen, cui promissa sint data, h. e. Christiani, qui ipsi sunt verum semen Abrahā, nec nisi per angelos internuntiumque, quorum auctoritas nequaquam potest cum filii ipsius Dei excellentia comparari. (v. 20.) Atqui iste internuntius Moses unius, Iudaicae gentis, scilicet eorum liberorum Abrahā caussa erat constitutus, qui proprie essent tales, scilicet ab eo generati, propter alterum genus, h. e. gentium,*

1) vid. Eius scholia in N. T. tom. IV. ad h. l. edit. 4. coll. Eiusd. progr. solennibus nati Christi scripto, Erlang. 1779.

m) quam adiunxit Vir doctus, quum de Gableri interpretationibus ferret iudicium in ipsius auserles. theolog. Bibliothek, tom. IV. scid. 3. p. 236.

n) cfr. Eius ad locum Pauli Gal. 3, 20. disputatio, Academiae Halensis auctoritate scripta, Hal. 1791.

fide similium Abrahami, nullo modo. Verum tamen horum quoque Deus Deus est, iisque sunt proprie benevolentiam eius consecuturi, vi promissionis Abrahamiticae, qua Deus se edixit, fortunatum cum Abrahamo gentes quascunque. Itaque, quum his non sit prospectum per Mosen, alia est ad salutem via, alio opus internuntio, Christo, omninoque, quem Deus Iudeis et gentibus aequa propitiis esse velit, siquidem fide studeant probari Deo: intelligitur, et carere nos hodie legibus Mosaicis posse et legem eam haec tenus datam esse, ut esset verum salutis praesidium, id, quod latius perserquitur v. 21 seqq. Haec vero interpretatio, tot ac tantis Viris probata, hac tamen laborat difficultate, quod pro eis legi iuberet τέττα. Nam si quis vertit: Moses non est unius gentis interpres, id indicatur, Mosen plurium nationum arbitrum esse. Hinc nisi τέττα ad eis suppleueris: huius unius, sc. de quo v. 19. sermo fuit, semini non est interpres, sensum illum elicere non poteris. Quodsi τέττα addideris, illud eis vi sua priuatur; itaque Paulus, si hoc voluisse exprimeret, procul dubio pro eis scripsisset τέττα. Quod vero, illam vocem ad versum 16. respicere, putant, in quo una posteritas commemoratur, id certe non poterit fieri, nisi adiecto articulo τε. Alias statuendum esset, nomen eis illa commemoratione (v. 16.) nomen quasi proprium Christianae societatis factum esse. Deinde Nösselti explicatio adducere videtur ad sententiam minus rectam, quia dicit, opus esse alio internuntio, propterea, quod alteri Abrahami posteritati non sit prospectum per Mosen. Inde enim collegaris, Iudeis per Mosen ita prospectum esse, ut in eo acquiescere possent.

Eodem anno prodidit alia nostri loci expositio, quam debemus MICHAELI WEBERO, Viro, cui pluribus nominibus obstrictum me esse, gratus profiteor, his verbis conceptam: o) hic vero interpres (Moses) non est interpres unius illius posteritatis. Deum vero utraque Abrahami posteritas communem habet. Existimat vero Vir doctissimus, Paulum (v. 20.) id agere, ut explicet, qua in re partim differat, partim non differat utraque Abrahami proles, Iudaica nempe et Christiana, eiusque sententiam hanc esse, illam prolem differre in interprete, non vero in

o) in Eius Eclogis II. in epist. Pauli minores, Viteb. 1791. pag. 3.

Deo, Christianos nempe ($\tauὸν ἐν σπέρματι v. 16.$) niti Christo interprete, i. e. eius merito, non vero Mose, quippe qui eorum non sit interpretis, Iudeos contra Mose niti interprete; quod autem Deum attineat, qui ab utraque posteritate colatur, nihil esse discriminis. — — Sed utrum sic omnes difficultates evitentur, an fortasse haec explicatio disertam interpretis Christianorum mentionem requirat, alii viderint, me longe doctiores.

Singulari plane modo huius loci membrum posterius interpretatur SCHLEGELIVS, cui hunc locum assignamus, quia in priore exponendo cum praceptorie pie colendo consentit. Reddit enim totum locum ita: p) *interpretes vero, (Moses,) non est interpretes unius seminis Christi, Deus autem dicit: unus est, sive: Deus unum declarat.* Supplet igitur ad vocem θεὸς vocabulum λέγει, quia optimae N. T. editiones post verbum θεὸς comma exhibent, et ad εἰς ἐστιν a legente addi iubet σπέρματα. Videtur illud εἰς accepisse pro neutro, quod, quia non adest substantium, quo referatur genus masculinum, (vt v. c. v. 16.) fieri neutiquam potest. Deinde quomodo λέγει hic omitti queat, nemo facile dixerit, neque, quomodo haec membra cohaerent. Si cum Batavis supra commemoratis prius membrum ita vertisset: *Moses non est interpretis, qui coniungat homines, tum sequentia his responderent, hoc sensu: Deus declarat, eos unum, i. e. coniunctos esse,* sed alia orirentur incommoda, quae in iudicanda Batavorum sententia ostendimus (pag. 34).

Aliam plane, sed aequa miram loci nostri interpretationem dedit DEYLINGIVS his verbis: q) *ille mediator, (Moses,) non est μεσίτης ἐνός, non erat ille mediator Θεού Θεωπος. Unius. Cuiusnam? Apostolus dicit θεός. Deus est ille εἰς, qui ita dicitur non tantum γεννάως, sed et εὐεργητικῶς.* Putat igitur Vir beatus, altero membro explicari notionem vocabuli εἰς, in priore commemorati, et *Dei esse ipsi videtur idem esse, quod diuina natura gaudere,* quia substituit verbum

p) cfr. Erneuerte Erwāgung der Lebre von der göttl. Dreyeinigkeit, Rigae 1791. tom. I. pag. 56.

q) haec reperiuntur in Eius obseruatt. sacr. P. V. cap. 38. p. 406.

Θεόν Θέωπος. Sed haec precario sumi, in oculos incurrit; neque intelligitur, quid sibi velit in nostro loco haec obseruatio, Mosen non fuisse diuinae naturae participem.

MICHAELIS, olim Lockium maxime secutus, eo tamen ab Anglo in primis recessit, quod per μεσίτην (v. 20.) non interpretem in vniuersum, sed Mosen intellectu, ^{r)} omnem vero locum uberiorum ita exposuit: *sed haec lex ratione gentilium nihil mutare potest in foedere Dei antiquo.* Altera enim pars, ad hoc foedus pertinens, gentiles sc. Moysi non mandauerant nimis interpretis, eum ne norant quidem; Deus vero ipse unam tantum efficit partem, ideoque non potest foedus mutare per interpretem, quem solus elegit. ^{s)} Sed huic explicationi ut subscribamus, a nobis impetrare non possumus, quia eadem laborat difficultate, quam in altera eiusdem Viri interpretatione (pag. 29.) offendimus, neque quicquam nos iubet, per unam partem, cuius arbiter Moses esse, negatur, intelligere gentiles. ^{ss)}

Alius

^{r)} vid. Eius *Paraphrasis u. Anmerkk. üb. die Briefe Pauli an die Galater etc.* Götting. 1750. pag. 27. vbi hanc notam habiebat: *in der ersten Hälfte des Verses wird nicht von einem jeden Mittler geredet, sondern von dem Mittler, dessen am Ende des Verses gedacht wird. Denn es heißt, mit dem Artikel: ὁ μεσίτης.*

^{s)} Eodem redit ea loci explicatio, quam proposuit ADAM STRVENSEVS, (vid. Eius *Erklärung des Briefs an die Galater*, Flensb. 1764. p. 216 sqq.) sed eo discedit a doctissimo Michaële, quod duas alterius membris expositiones exhibuit, quarum altera eadem est cum Michaëlis interpretatione, altera vero, quam ipse in latina versione secutus est, (vid. l. l. pag. 203), hoc membrum de Dei constantia intelligit.

^{ss)} hunc secutus est LEVNIYS, quam nuper in interpretando N. T. ad locum nostrum accederet, (vid. Eius *Handbuch der kurfürstischen Lektüre der Bibel N. B.* Lemgov. 1796. tom. II. sect. 2. pag. 396 sq.) Verba eius haec sunt: *Aber dieser Abgeordnete (Moses) ist nicht anzusehen, als wenn er von Gott allein zu seinem Geschäft bestimmt gewesen wäre. Vielmehr hatten es ihm auch die Israeliten aufgetragen, in ihrem Namen mit der Gotttheit zu handeln; so wie ja Gott nur der eine Theil ist von denen, welche bey der Gesetzgebung einen Bund machten.*

Alius loci nostri interpres, MAYERVS, hunc ei inesse, existimat, sensum: t) *interpres, (Moses,) non est unius sc. partis, i. e. non solum Israelitarum, sed etiam Dei; at Deus idem est, legis et promissionis auctor.* Ergo lege non potest abrogare, quod promissione pollicitus erat. Sed non maiore iure per alteram partem Mayerus Israelitas intelligit, quam Michaelis gentiles.

Eodem anno KALLENBACHIVS huic loco eo luce in affundere studuit, quod prius versus membrum, interrogative acceptum, pro obiectione Iudeorum habuit et ita explicuit: tt) *nonne mediator hic (Moses) ἐνὸς (μέρους aut quaecunque alia sit vox similis,) unius partis, i. e. unius populi est?* Profecto, ut Moses unius populi Iudaici est mediator, ut unius populo per ipsum lex est lata, ita auctoritas legislatoris permanebit, ita lex ad salutem necessaria, ita populus Iudaicus praestabit omnibus aliis gentibus. Alterum membrum responsionem continere, censuit et sic reddidit: *Deus unus idemque benignus et erga Iudeos et erga Ethnicos, neque populorum neque personarum rationem habet.* Videtur igitur Vir doctus illam obiectionem ita intellexisse, quasi praestantiam populi sui Iudei vellent probare ex eo, quod huic tantum Moses interpres fuerit. Sed ad eiusmodi obiectionem non ducit orationis series, quia in primis de legis Mos. auctoritate sermo erat, non vero de populi Iudaici praestantia. Quae vero interpres doctissimus de auctoritate legislatoris perenni admiscet, non video, quomodo in verbis insint. Nam ex eo, quod lex per Mosen unius tantum genti lata est, nullo modo sequitur, eius auctoritatem fore aeternam, nisi forsitan ex eo velis huius populi praestantiam colligere, atque ex hac ratiocinando efficere, hunc populum non posse non praecipuum habere interpres, quae certe paullo altius repetita essent. Neque ultimum membrum commode ita verti potest, ut id auctor reddidit, nisi adieceris voce in πᾶσιν.

t) vid. Eius versionem epist. ad Gal. *Der Brief Pauli an die Galater und die zweien Briefe an die Thessalonicher; übers. mit Anmerkk.* Vien. 1788.

tt) cfr. Eius progr. *Specimen interpretationis epist. ad Galat.* cap. 3, 20. Wernigerodae 1788.

Aliam explicationem nobis exhibuit STROTHIUS, qui voci ἐνὸς cogitando addidit προέγματος et totius loci sensum ita expressit: u) huius vero interpretis negotium non spectauit unum illud idemque consilium, quod Deus, qui hodie non alius est, quam heri, solebat abiicere. Arbitratur Vir eruditus, quia εἰς in altero membro sit ὁ αὐτὸς, idem, immutabilis, idque respiciat ἐπαγγελίαν, cuius respectu Deus Deus immutabilis dicatur, vocabulum ἐνὸς, quod positum sit pro τῷ αὐτῷ, quoque respicere ad hanc ἐπαγγελίαν, et idem esse, quod ὁ δὲ μεστῆς ταύτης τῆς ἐπαγγελίας ἐν ἐξι. Sed haec explicatio, quae ab auctore contextui omnium fere aptissima iure dici videtur, abhorret tamen a verbis Graecis. Nam, quomodo ἐνὸς solum significare possit eiusdem consilii, quod Deus solebat abiicere, non patet, neque duo versus membra, nisi multis intrusis, sibi bene respondent. Sunt enim haec: *Moses non est interpres ἐπαγγελίας; Deus autem immutabilis est.* Denique per ἐν προέγμα nemo facile proimissum intelliget, quum νόμος potius mentio lectoris menti partim ex versu praecedenti inhaereat, partim voce μεστῆς excitetur. Nam sequenti membro Deus non modo ratione promissi illius, sed in uniuersum immutabilis vocatur.

Similem me legere memini nuper v) huius loci explanationem SCHVLZII, his verbis conceptam: *hic interpres non est destinatus, vel aptus simplici negotio, (introducendae religioni Christianae,) sed, qua interpres, dissidio inter Deum et populum remouendo erat destinatus. Ad illud negotium, quod ad unitatem dicit, siue eius naturam et occasionem, siue Deum reslexeris, eo non erat opus.* Sed in hac interpretatione non minus grauia desiderantur, quam in Strothiana. Nam 1) εἰς non significat simplex; 2) non elucet, quomodo illud negotium simplex

u) cfr. Eius Umschreibende Uebersetzung und Erklärung einiger schweren Stücke des Briefs Pauli an die Galater in Repertorium für biblische und morgenländ. Literatur, tom. IV. Lips. 1779. p. 41 sqq. verba haec sunt: *Dieses Mittlers Geschäft aber bezog sich nicht auf den einzigen und nämlichen Zweck Gottes, den doch Gott, der heute nicht anders ist, als gestern, nicht aufgeben wollte.*

v) in schedis theol. inscriptis: Neue theologische Blätter, editis ab Augusti, tom. I. scid. 2. pag. 45.

dici queat, nisi id velis accipere pro: *vnius partis*, (*einseitig.*) et de gratuita Dei promissione salutis intelligere; 3) verbis sententia: *qua*
interpres dissidio inter Deum et populum remouendo erat destinatus, plane non inest, nisi fortassis, si, quod ab auctore non sit, *έρως* de una parte explicueris.

Hunc sequatur HANIVS, cui *eis* videtur dici pro: *communis*, *vniuersus*, loco ita redditio: w) *arbiter* (*Moses*) nequaquam est *arbiter legis communis*, i. e. ad omnes pertinentis, *Deus vero communis omnium Deus est*. Sed quis concenserit, verbis *eis* *νόμος* significari posse legem, ad omnes pertinentem, et quis haec a loco non existimet aliena, in quo in id inquiritur, quamdiu, non in illud, apud quosnam lex vim habitura sit.

Duplicem loci nostri expositionem debemus HEZELIO, x) quarum altera ita se habet: *Moses non vnius solius religionis auctor mansurus erat, Deus vero unus idemque manet*, quod ita vult intelligi, ut indicetur, religionem Mosaicam non fuisse vnicam et aeternam. Supplet igitur Vir doctissimus vocabulum *νόμος*; atque hoc in primis nos offendit in eius interpretatione, quae ceteroquin non multum distat ab ea, quae nobis in mentem venit, de loco nostro cogitantibus, infra expoundinga. Nam id dubium est, utrum eiusmodi substantium omitti, eique adiectuum, non ita comparatum, ut vel cognominis vices sustineat, vel ad ellipsis relatam, quam dicunt, indicandam sit aptum, nullo pronomine adiecto, substitui possit. Deinde ex hac explicatione *αὐτὸν* ad *έρως* desideratur, *legis semper vnius* (futurae). Quod vero pro voce interpretis verbum auctoris (*Stifter*) minus accurate adhibuit, id nolumus vrgere.

Altera illius explicatio loci sensum sic exponit: *mediator vnius*, sc. *legis*, i. e. *lex Mosaica non amplius vim habet*. Sed praeterquam quod etiam hic *νόμος* intelligendo addit, nulla apparent ratio, quare *lex Mosaica κατ' εξοχὴν una* dicatur.

F 2

w) cfr. *Schrifterklärungen; erste Fortsetzung*, 1790. pag. 43 sqq.

x) cfr. *Schriftforscher*, Giesl. 1792. tom. II. scid. I.

Pergamus igitur ad MORVM, qui ad vocem *évos* supplet *θεος* et prius membrum pro interrogatione habet, ideoque hoc comma ita redit: y) *hic vero, (Moses,) nonne est mediator unius, i.e. immutabilis, eius, qui immutabilis est?* Subsumtio: *atqui vero Deus est immutabilis.* Conclusio: *num ergo lex aduersari potest promissis?* etc. z) Cui interpretationi hoc opponi potest, quod haec loquendi ratio eslet admodum dura, si quis syllogismum ita conciperet, quum potius accommodate ad Mori explicationem scribendum fuisset vel: *hic vero nonne est mediator Dei?* *Atqui Deus est immutabilis.* Num igitur etc. vel: *hic vero nonne est mediator cuiusdam immutabilis?* *Nonne Deus est immutabilis?* Num igitur etc. a)

y) vid. Eius acroases in epistolas Paulinas ad Gal. et Ephes. Lips. 1795.

z) hanc explicationem, ex Mori lectionibus forsitan mutuatam, expressit KRAVSIUS, in versione epist. ad Gal. Germanica, annotationibus illustrata, quae prodiit Freof. et Lips. 1788. his verbis: *Ist aber dieser nicht der Mittler dessen, der sich immer gleich bleibt? Ja, Gott bleibt sich immer gleich.* Videtur vero eo a doctissimo Moro recedere, quod alterum membrum responsioni inferuire putat. At quomodo haec orationis seriei congruunt, quum, verbis ita intellectis, Mosen vere esse Dei immutabilis internuntium, affirmaretur, quo effato ad eius auctoritatem confirmandam lectores abuti potuissent, licet Paulus omnia alia docere vellet? Propius adeo ad Mori explicationem ea accedit, quam MOELLERVS nuper proposuit (vid. Theol. Blätter, edit. ab Augusti, 1796. isten Iabrg. istes Quartal, pag. 22. coll. Neue theol. Blätter, tom. II. scid. I. pag. 104 sq.) eo tamen minus probabilis est, quod alterum membrum non habet pro subsumtione, sed pro adiecta causa prioris obiectionis. Nam ἡδὲ obiectionem indicat potius, quam initium enunciationis causalis. Verba Eius haec leguntur: *Ist nicht dieser Mittler der Mittler eines Einzigen? Denn Gott ist ja einzig und unveränderlich.*

a) quod vero multi illud *sq.*, tam sero positum, in hac interrogatione ferre nolunt, nescio, utrum recte fiat. Nam locus Gal. 4, 21. similimus est nostro, si ad verborum ordinem respexeris. Quamquam vero id negari non potest, ibi omnem orationis seriem interrogacionem prodere, id, quod Möller, ad h. l. prouocanti, opposuit Bonitzius, (l. l. pag. 92), tamen eiusmodi loco effici videtur, posse casum, a verbo rectum, vna cum subiecto voculae & etiam in interro-

Nec non WINTERBERGIVS admodum accommodate ad vsum loquendi per eōs Deum vnum cum Moro intelligit, sed totum versum sic interpretatur: b) itaque hic interpres non est interpres unius illius summi, (communis gubernatoris mundi.) Nam Iehova hic unus est, sive: hic unus tantum Iehova est. Ex eius vero sententia Moses non ab ipso Deo, sed ab angelis legem accepisse dicitur, vnde, quare haec lex abrogari possit, facile pateret. At haec loci nostri explicatio narratio- ni Mosaicae, c) et constanti de lege Mosis doctrinae aduersaretur, quippe quae, legem Sinaiticam a Deo ipso latam esse, saepissime teste- tur. Neque Paulus, qui toties contra vim legis disputat, id aliis in locis omissurus fuisset, quum in eo grauissimum pro sua re reperire potuisset argumentum. d) Praeterea ne membra quidem versus inter-

gatione praemitti. Reliqui loci, quos Moellerus in suam rem laudat, *huc non pertinent, quia in iis casus, a verbo rectus, voculae illi non praeponitur.* — Ceterum Bonitzius videtur Moro iniuriam fecisse, eum ideo vituperans, (l. l. pag. 97), quia in Eius versione Moses dicatur mediator immutabilis, (*ein unveränderlicher Mittler*), quum verba modo indicent, eum fuisse mediatorem eius, qui sit immutabilis. Nam quantum ego intelligo, illud *immutabilis* in Mori interpretatione genitiui vim habet, neque ad Mosen, sed ad Deum pertinet, ideo- que explicatur verbis adiectis: *eius, qui immutabilis est.* Hanc Mori mentem fuisse, me docet etiam liber Mscr. eiusdem Viri acroases in hanc epistolam continens, in quo hunc locum ita interpretatur: *hic vero, (Moses,) nonne est mediator unius, quo usus est Deus unus idemque mediatore?*

b) vid. *Neues Magazin etc.* edit. ab Henkio, tom. I. scid. 3. p. 569.

c) Exod. cap. 19 sq.

d) Locos vero Act. 7, 38 et 53. nec non Ebr. 2, 2. vulgarem Iudeorum opinionem sequi, supra iam monuimus; illi vero non negant, legem Mosaicam a Deo latam esse. Nam angeli in primo in transitu tantum, in altero vero ad vim, quam lex in hominum animos habere debuerit, indicandam commemorantur, quippe quorum praesentia legislatoris summam maiestatem testaretur. Vterque igitur permittit cogitare de lege, ab ipso Deo scripta, etiamsi, quum promulgaretur, angelii praesentes fuerint. Sed speciosissimus omnium tertius locus est, in quo angeli τῷ Κυρίῳ opponuntur, quasi lex Mosaica ab illis, religio Christiana ab hoc originem ducat. At non negatur, utramque

se cohaerent. Nam licet ille unus Iehova sit, eius tamen arbiter Moses esse potuit.

Praclus erant huic interpretationi iam alii Viri docti, in quibus sunt Roosius, e) Censor quidam Langianae interpretationis, f) et anonymous auctor versionis ad Galatas. ff) Roosius locum ita exprimit: *hic interpres, Moses, non erat unius interpres, non egit sine alius interuentu cum ipso Deo, sed internuntius erat inter angelos et Israelitas,* quia sc. alia legis ratio futura erat, quam promissionis; eoque putat indicari, Mosen multo esse inferiorem illo, qui interpres inter Deum sit et homines. Reliqua vero de Deo immutabilitate intelligit. Censor vero ille loci sensum ita exhibit: *hic interpres non erat unius, Deus vero unus est, i. e. interpres Mosis non erat Dei interpres, putatque Vir eruditus, hac obseruatione Christum Mosi praferri;* Anonymus denique, vocabulo *immediate* addito, succurrere voluit sententiae laboranti, ita locum reddens: *Moses non est, sicut Christus, immediatus mediator Deum inter et homines, accepit legem plurium angelorum ministerio, non ab uno sc. Deo.* Sed abhorret haec subtilitas distinguendi interpretem mediatum et immediatum a Graecis.

Non multis abhinc annis HEMPELIUS locum ita illustravit: g) *hocce μετίη Deus immutabilis et sibi utique constans non potuit uti sc. in praestandis iis, quae Abrahamo promiserat. Cur vero? Quia hic μετίης omnia alia egit, quam quae promissis illis satisfacerent?* At si hic interpres Dei interpres non fuit, cuiusnam tandem erat? Deinde quo iure Vir doctissimus verba illa: *in praestandis iis, quae Abrahamo promiserat: addere nos iubet?*

Deo deberi, quum utriusque discrimin in promulgatione situm sit, ita, ut altera per angelos, sive adstantibus angelis, altera per dominum, i. e. Christum, hominibus proposita esse dicatur.

e) in libello: *Kurze Auslegung des Briefs St. Pauli an die Galater*, Stuttgartiae 1786.

f) vid. *Allgem. Deutsche Bibliothek*, tom. LIV. scid. 2. pag. 355 sqq.

ff) libellus inscriptus est: *Versuch einer Uebersetzung des Briefs Pauli an die Galater, mit erklärenden Anmerkk., nach Koppe*, Lips. 1792.

g) cfr. Eius progr. in Gal. 3, 20. Lips. 1797.

Hos sequatur HARRASIVS, qui, exposito huius capitinis nexu eadem ferē ratione, qua nos, nobiscum statuit, hoc versu indicari, quare Mosis lex infirmari possit, et, quid, ea antiquata, de Mosis auctoritate statuendum sit, ita locum exponens: h) *itaque ille Moses, qua μεσίτης, non est unus eiusdemque qualitatis, (ἐνὸς sc. τρόπῳ,) ut sit μεσίτης perpetuus; at vero Deus unus idemque est, nec secum pugnare potest, vt, promisso per Christum factō, pro omni gente et aeuo satisfacere, et tamen Mosen μεσίτην perpetuum constituere velit.* Quae interpretatio quam apta est totius capitinis nexui, tam aliena esse videtur a loquendi vsu. Nam formula εἴναι τρόπῳ τινὸς a N. T. scriptoribus ne semel quidem adhibita, nedum adeo frequentata est, vt vox τρόπῳ sine offensione omitti queat. i) Deinde hoc vocabulum in locis N. T. non indicat, vt h. l. sumit Vir doctus, conditionem, (sive qualitatem,) alicuius rei, sed rationem, seu modum alicuius actionis, k) vnde etiam de omni viuendi ratione, sive de ipsa vita legitur. l)

Agmen claudat BONITZIVS, qui hanc loci nostri explicationem optimam, censuit, prodituram, si, verba illa, pro obiectione habita, ita reddideris: m) *at enim vero ille mediator non est unus partis sc. mediator; nam Deus est una pars.* Putat igitur, per partem, prius commemoratam, intelligi Israelitas, ita, vt haec obiectionis vis verbis insit: at enim vero ille mediator non est populi cuiusdam, hominum quorundam tantum mediator, sed ipsius Dei, ideoque eius auctoritas

h) vid. *Allgem. Bibliothek d. bibl. Literatur*, edit. ab Eichhornio, tom. IX, scid. I. pag. 26 - 64.

i) huius ellipseos meminit neque Lambertus Bosius in ellipsis Graecis, neque Vigerus de idiotismis graecae dictionis, neque Zeunius ad hunc librum.

k) cfr. Matth. 23, 37. Luc. 13, 34. Act. 1, 11. 7, 28. 15, 11. 27, 25. Rom. 3, 2. Philipp. 1, 18. 2 Thess. 2, 3. 3, 16. vbi alii τόπῳ legunt, 2 Tim. 3, 8. Iud. v. 7. Ita etiam in loco, nostro qua construendi rationem simili, Aristoph. Plut. v. 246. τέττας τάς τρόπος πώς εἴμι ἀελ-*bis sum moribus* commode redditur, nec quisquam non videt, eo hunc Aristophanis locum a nostro valde discrepare, quod ibi τρόπῳ legitur, quod hic omissum esse, putat Harrasius.

l) Ebr. 13, 5. m) in libro iam saepius laudato, pag. 122 sqq.

non potest tolli, et sequentia habet pro responsione Pauli, quam ita vertit: *ex illa obiectione sequitur, legem et promissionem diuinam sibi invicem repugnare?* Neutram vero hoc concedi potest etc. Sed omnes sponte intelligent, sic in verbo *hominum* omnem argumentationis vim sitam esse, ideoque Paulum non potuisse hoc verbum, in quo rei cardo vertitur, omittere. Deinde valde molestum est, prius à deo vim obiectionis habere, posterius vero incipere enunciationem caussalem. Denique ea, quae ex Bonitzii mente Paulus ex obiectione colligeret, inde non sequuntur, sed omnia alia. Quis enim ex eo, quod lex divina nitatur auctoritate, concludat, eam pugnare cum promissione, neque potius, eam cum hac bene conuenire?

His ita declaratis atque expositis, quantum operaे Viri doctissimi, praesertim inde a tempore inflauratae per Lutherum religionis Christianae, impenderint remouendis spinis, quibus locus noster obfitus, interpretes, a se quasi deterreat, perspici facile potest, at etiam simul intelligi, nouum huius rei periculum certe non fore superuacaneum, etiamsi fortassis prospero successu non minus destitutum fuerit.

C A P. III.

De nouis quibusdam rationibus locum nostrum explicandi.

Quum nos plura de loco illo, variis difficultatibus insigni, nobiscum reputaremus, intelleximus, si quod vocabulum ex antecedentibus repetendum sit, ad vocem ἐνὸς optime intelligi cum Koppio ρόμη, propterea, quod hoc vocabulum omnium ultimum versum nostrum praecedit, quum διατάγεις, ad illud relatum, eius memoriam in lectoris animo seruet. Sed quum nec haec ellipsis, ut supra monuimus, libera sit ab omni duritie, (pag. 43.) suppleri suademus προάγματος, n) vel τινὸς, o) hoc sensu: *non, est interpres unici cuiusdam, rei*

n) quod verbum quoties omittatur, probant exempla, a Lamberto Bosio et Schleusnero ad h. vocem allata, - quae in infinitum possent augeri, quia, vbiunque adiectuum gen. neutr. substantiui vices sustinet,

rei unicae, per quam rem non potest intelligi, nisi lex ante commemorata. Quia vero alterum eis, de Deo dictum, vix potest h. l. indicare, nisi immutabilitatem eius, quem quidem significatum plurimis interpretibus h. l. probatum, vidimus, prius ἐνὸς eodem sensu censemus intelligendum, ita, ut aptissima loci versio prodeat huiusmodi: ille vero (sc. Moses) non est interpres immutabilis, sc. rei, (i. e. legis); at Deus immutabilis est. p) Ita si locum reddideris, in aprico est, legem Mosis, salua ipsius auctoritate diuina, abrogari potuisse, quia mutabilis eiusdam legis internuntius immutabili-Dei consilio erat constitutus. Quod quum Paulus demonstrandum fuerit, certe ab orationis nexu haec explicatio non abhorret. Neque minus bene ipsa haec enunciatio, per se spectata, cohaeret, et Pauli ingenio, qui, quantum tribuerit concinnitati, alii docuerunt, q) aptissima deprehenditur. Opponuntur enim vocabula ἐνὸς ἀντὶ τινῶν verbis εἰς ἔστιν, et Moses interpres Deo. Id quidem nemo inficias iuerit, futurum fuisse, ut utraque illius versus pars inter se magis congrueret, si Paulus scripsisset: ὁ δὲ μεσίτης εἰς ἔστιν ὁ δὲ Θεὸς εἰς ἔστιν. At accuratissima partium conuenientia ab Apostolo, qui curis negotiisque distentus, neque artis praceptis satis subactus, r) eam plane perficere non posset, nec

πράγμα intelligendum esse, apparet, v. c. Ebr. 6, 4. Hinc patet, hanc ellipin omnium fere esse usitissimam.

- o) cuius voculae omissionem admodum vulgarem exemplis probare non videtur necesse.
- p) quod Harrasius in sua explicatione defendenda monuit, eam non requirere, ut suppleatur vox μεσίτης, quam plerique cogitando adiicere coacti sint, id praecipui etiam nostra habet interpretatio, si verba ita construxeris: ὁ δὲ, hic quidem, ἀντὶ μεσίτης ἐνὸς.
- q) vid. Baueri logic. Paul. pag. 399. et Fuhrmanni epistola ad Io. Aug. Wolfium de concinnitate in epistola Pauli ad Romanos, Lips. 1776. 4. quam repetitam reperire potes in Comment. theol. editis a Velthusenio, Kuinoelio et Ruperti, Lips. 1794. Vol. I. pag. 461 sqq.
- r) etiamsi enim non esset omnis eruditionis elegantioris expers, uti contendit Thalemannus de eruditione Pauli iudaica, non graeca, Lips. 1769. hac tamen eum plane politum esse, nemo contendet. De doctrina Pauli conferri possunt scriptores, a Woltio in Curis philol. in

G

erat exspectanda, nec postulanda, praesertim quum ipsius ingenio alacri saepius plures obuersarentur notiones, quas uno impetu quasi effundere peccoris affluentia ipsum iuberet.^{s)} Ita accidit, ut etiam nostro loco, quum vellet legis ante commemoratae mutabilitatem luculentius proponere, et partium congruentiam, quam fieri poterat, minime turbare, paullo obscurior factus esse videretur.

Ne quis vero existimat, hanc nostram interpretationem recedere a scribendi vsu, eam ab hac suspicione paucis vindicemus, oportet. Primum quibusdam visum est ^{t)} vocabulum *μεσίτης* (v. 20.) ad Mosen referri non posse, quia dicendum fuerit, si Moses intelligatur: *ἄτος δὲ*. Ac profecto id magis definite dictum fore, non negamus. Attamen quoties articulus ὁ vices pronominis demonstratiui sustineat, multi scriptorum Graecorum loci demonstrant.^{u)} Deinde si quis de eo dubitauerit, vtrum Moses *μεσίτης* dici possit, quum Christus solus nuncupetur *μεσίτης*,^{v)} is secum reputet, Christum solum mediatorrem dici, quia, auctoritate Mosis abrogata, solus, ad quem confugere possemus, superstes erat internuntius, Mosen vero hoc nomine

IV. priores Pauli epist. pag. 3. et a Pritio in introductione in N. T. laudati, nec non Michaëlis et Haenleinii in introduc. in N. T.

s) hinc etiam ea exempla, quae, a Fuhrmanno I. I. collecta, reperies, laxae cuiusdam, non plane exactae concinnitatis indicia exhibent.

t) v. c. auctori versionis epistolae ad Galatas, quam inspicere licet in Henkii *Neuem Magazin* etc. tom. II. scid. I. pag. 18.

u) vid. Odyss. α. 220. τὸς pro τέτης, ibid. 262. ὁ pro ἄτος et innumeris aliis in locis Homer, Herodot. I, 32. ὁ δὲ pro ἄτος δὲ, ibid. II, 112. τὸς pro τέτης et multis aliis in locis, Thucyd. VII, 71. διὸ τὸ pro διὰ τέτο, ibid. I, 6. et VIII, 52. εὐ τοῖς pro εὐ τέτοις. Exempla huius significationis in Nov. Test. inuenies Actor. 17, 28. vbi τὸ pro τέτης, et Marc. 9, 24. vbi τὸ pro τέτο adhibetur. Alia huius usus exempla petere licet ex Guil. Budaei Commentar. linguae graecae, pag. 1223. et ex Matth. Devarii de Graecae linguae particulis libro, cap. 16. init.

v) 1 Timoth. 2, 5. ad quem locum Hieronymus, qui Christum per interpretem putat intelligi, prouocat.

recte insigniri, quoniam ipse, se inter Deum et populum medium intercedere, professus sit. w) Christum autem (v. 20.) ideo non intelligimus, quia orationis series, ut de Mose potius iudicium feratur, exigit, quam de Christo. Tum id, quod statuimus, non partis alicuius contrahentis, sed rei, in qua quis arbitrum agit, genituum voci μεσίτης additum esse, non potest eum offendere, qui meminaret, Christum ter dici μεσίτην τῆς διαθήκης. x) Denique maxima difficultas nostrae interpretationi ex eo nasci videtur, quod per vocem ἐνὸς immutabile quid intelligimus. Id vero putamus defendi posse ex altero membro, vbi εἰς, de Deo adhibitum, non potest significare, nisi eius immutabilitatem perpetuamque constantiam. Vnum vero sententiae membrum non posse intelligi, nisi quis alterius vim ceperit, in Pauli scriptis paßim potes obseruare, y) neque id indignum est Pauli, multa simul cogitatione comprehendentis, ingenio. Illum vero significatum verbo ἐνὸς nostro loco recte tribui posse, facilius fortasse intelliget, qui recordatus fuerit, in omni lingua *unicum* id dici, cui nihil sit simile, z) ideoque locum nostrum per usum loquendi sic posse verti: hic interpres non est arbiter *vnicae* rei, i. e. rei, cuius nulla similis existet, quae in eius locum succedere eamque compensare queat, ideoque *immutabilis*, id, quod Iudei statuebant, qui hanc legem *vnicam* arbitrantes, eandem *immutabilem* haberent et eius onus Christianis quoque imponere studerent, quia haec lex, nisi melior, certe acque praestans eius locum occupasset, antiquari haud posset. His

G 2

w) Deut. 5, 5. ex quo loco illa denominatio originem duxisse videtur; hinc Moses a Philone (de vita Mosis III. pag. 628.) μεσίτης καὶ διατῆτης vocatur, et a Iosepho μεσίτης appellatur, (Antiqv. Iud. lib. 16. cap. 2. §. 2.)

x) sc. Ebr. 8, 6. 9, 15. 12, 24.

y) e. g. Rom. 14, 1. vbi, quid intelligat per fidem, explicat adiecto: aliis credit, non dubitat omnia edere. 1 Timoth. 5, 24. vbi, quae nam sint peccata, quae dicantur ἐπακολεύειν, non allequeris, nisi ex opposito: αὐμαρτίαι πρόδηλοι εἰσι; plura huius rei exempla suppeditat Bauerus, logic. Paul. pag. 18 sqq.

z) vti *unicus* dux. Liv. VII, 12.

igitur opponit Apostolus: *at Deus unus est*, i. e. sui similem non habet, utpote ita comparatus, ut nemo ei succedere possit, perpetuus, aeternus, adeoque *immutabilis*. Quod quidem partim concinnitatis caussa adiectum esse videtur, partim ut intelligerent Galatae, vel lege Mosaica sublata, Deum superstitem promissa non praestare non posse. At si quis concedere nolit, significatum vocis *unus* permutari posse cum *immutabilis*, is certe largietur, vocabula *unus idemque* a) indicare i. q. *non mutatus*, quippe quae sint verba idem plane exprimentia. b) Hinc sensus prodit hic: *Moses non est interpres legis non mutatae*, (sed mutatae,) *at Deus mutatus non est*, quae versio cum priore ad unum redit, eo fortasse illi praestat, quod, si priorem secutus fueris, illud εἷς, de Mose dictum, tibi molestum esse possit, quum desiderari videatur οὐ, si εἰς per *immutabilis* translatum fuérit. c)

- a) vocabulo εἷς sensum hunc concedunt interpretes, collatis locis 1 Cor. 11, 5. 12, 11. 3, 8.
- b) de permutatione significationum consule Mori progr. de discrimine sensus et significationis in interpretando, Lips. 1777. pag. 9 sqq.
- c) in hac interpretatione me magnopere confirmauit id, quod eam eadem fere ratione a Viro doctissimo GABLERO, qui se suas explicaciones, supra (p. 28. 29) commemoratas, missas fecisse, ipse fatetur, prolatam esse, quum haec iam exarasset, vidi. (cfr. Eius neues theologisches Journal, tom. XIV. scid. 4. pag. 301 sqq.) Vtrum vero difficultates remouerim, quae ipsum impeditum tenebant, id ipsius iudicio permitto. Certe haec explicatio exempta videtur iis difficultatibus, quas in Gableri interpretatione offendisse sibi videtur Bonitzius (l. l. pag. 86). Sunt vero hae: 1) Graeci adiectuorum neutris, substantiae positis, constanter articulum addunt. Sed hoc non semper fieri, patet ex Ebr. 6, 4. et ex nostra locum expediendi ratione articulus necessario omittendus erat, quippe qui aliquid definiti significaret, quum hoc loco res unica in universum indicetur, (eine einzige Sach, non: die einzige Sach, das Einzige). 2) Ipsi Gablero durius visum est, voci ἐν pro τῷ αὐτῷ tribuere notionem constantiae et immutabilitatis. Sed nos huic verbo proxime tribuimus vim praestantiae, quia, rem in suo genere unicam per εὐδόξης indicari, diximus, cui vero immutabilitatis notionem adiungi posse, quis neget, quum lex unica alia compensari adeoque abrogari nequeat. 3) Haec quoque interpretatio lectorem cogit in ultimis verbis: *Deus est immutabilis non ad legem,*

Sed et alia in promtu est explicatio, quae quidem ita se habet: *interpres vero unius iam nullus est, Deus autem unus etiam nunc est; qua admissa, ἐνὸς ad Deum unicum referretur, ut id a Moro et Winterbergio factum est, sed hic genitiuus a verbo μεσίτης rectus putaretur, atque eo haec interpretatio ab omnibus fere differt, quas recensuimus.* d) *Iam vero ἐνὸς de Deo intelligi posse, atque huic adiectuo quasi cognominis, Deo proprii, prouinciam subinde imponi, vix potest dubitationi obnoxium esse, quum Deus saepius tam in V. quam in N. T. unus esse dicatur, adeo in simili interdum verbo contextu.* e) *Sin, articulum τὸν requiri, existimes, quia de certo quodam subiecto sermo fit, memineris, velim, in locis similibus articulum non minus omitti.* f) *Neque id assensum cohibere potest, quod verba ἀντὶ εἰσιν redundunt per: nullus est, i. e. omni auctoritate iam caret.* Nam id exemplis, quae illa verba ita verti posse, doceant, probare laud foret difficile. g) *Neque hoc quemquam iure offendet, quod perspicuitatis*

a Deo latam, et Mosen, de quibus prius commatis nostri agit membrum, sed ad promissionem Abrabamicam respicere, cuius rationis in interpretis arbitrio omnem, in verbis vero nullam deprehendo causam. At nos proxime respici putamus ad Dei insignem praestantiam, qua unus est, quae vero deinde eius immutabilitatem inuoluit et qua legem et qua promissionem; nullius rei sigillatim rationem habet Paulus. 4) Ex hac interpretandi ratione comma nostrum nihil continet, quod v. 19. non clarius dictum erat. Sed profecto aliud quid continere videtur, certe, si nobiscum feceris. Nam v. 19. Paulus dixerat, legem latam esse ad illud usque tempus, quo Christus venturus sit, v. 20. addit: Erat enim illa lex non unica, quae nulla alia compensari posset. Hoc igitur commate adiicitur causa, cur illa lex non sit in perpetuum promulgata.

- d) *Vna excipienda est, Hezeliana altera, (pag. 43), in qua vero per ἐνὸς, uti monuimus, sine idonea ratione lex Israëlitica intelligitur.*
- e) *1 Corinth. 8, 4.*
- f) *cfr. Luc. 1, 32. νιὸς ὑψίσ, v. 35. δύναμις ὑψίσ, in quo posteriori loco, sicut in nostro, auctor versionis neograecae articulum adiecit.*
- g) *Durum id videbatur Bonitzio, de altera Hezelii interpretatione iudicium ferenti (l. l. pag. 80), quum statueret, ἀντὶ εἰναι ex ψu verbi σιμὶ pro βιῶ, ζῶ semper significare: mortuum, sublatum e viuis esse.*

caussa addidimus iam et etiam nunc. Harum enim particularum, impune intelligendarum, potestateim nobis facit tempus praesens, in ytre que membro usurpatum. At grauissima difficultas huic explicationi haec videtur obstare, quod et ἐός et εἰς otiosum esse videtur, quia oppositionis vis est in ἐν ἐστιν et εἰς. Attamen caussam, quare Apostolus Mosen h. l. vnius h) sc. Dei interpretem dixerit, coniiciendo assentiū possumus hanc, quia remouere vellet obiectiōnem, Mōsen fuisse vnici Dei internuntium, cuius auctoritas cessare nunquam possit, ita ut verbis hoc insit: *Mōses, licet vnius Dei interpres, tamen iam nullus est; at Deus unus etiam nunc est, vel Deus ipse unus idemque manet, prout εἰς vel ad Θέος, vel ad εἰς, retuleris.* Fauet huic explicationi ipsa verborum collocatio, ita, ut mirum sit, eam non pluribus interpretibus in mentem venisse.

Sed

Sed primum ἐν pro ἀδεῖ poni, non potest in dubitationem vocari, quoniam hebr. יְהוָה a septuaginta interpretibus sexcenties fere per οὐκ vertitur, v. c. Ierem. 31, 15. Proverb. 21, 30. 1 Reg. 10, 21. Hinc ἐν ἐστιν loco nostro idem esse possit, quod ἀδεῖ εἰς, nihil est, nullius auctoritatis est, uti ἀδεῖ εἰς legitur 1 Cor. 7, 19. coll. Gal. 6, 15. ubi per ἐν τοῖς ισχύει explicatur. Deinde vero ἐν εἰς eodem sensu adhibitum esse videtur, Rom. 3, 18. οὐκ εἰς φόβος Θεοῦ απένταται τῶν ὄφθαλμῶν αὐτῶν, nihil est, nihil valet coram illis, i. e. iudicio eorum, Dei reuerentia. Neque alia significatio verborum οὐκ εἰς esse potest in versione septuag. vir. Proverb. 21, 30. siue verbis πρὸς τὰς αὐτοῦ, quae hebraicis plane non respondent, hebraica substitueris hoc sensu: contra Ieovam nihil valet (οὐκ εἰς) sapientia, fortitudo, prudentia, siue ea reddideris, uti leguntur: contra improbum non valet sapientia etc. auxilium sperandum est a Deo (v. 31). Ceterum οὐ μη γάρ δίκη iudicium irritum et ἐν ὅντες νόμοι leges irritas significant, cfr. Stephani thes. linguae graecae, tom. I. sub vocab. τιμή. Et quis nescit, eodem sensu Ciceronem dicere, nullam esse remp. nullum senatum, nulla iudicia, pro: remp. senatum, iudicia nihil valere. (ad Quint. Frat. 3, 4.)

h) qua compellatione ad eos locos alludit, in quibus, Deum unum esse, contra polytheismum a Mōse Israēlitis inculcatur, v. c. Deut. 6, 4.

Sed utrum haec vel illa sit praferenda, an utraque probabilius
alia i) excogitari possit, an denique amanuensis, quo Paulus in hac

- i) Plures certe excogitari posse, putauerim. Sic v. c. Bonitzii explicatio ita immutari queat, ut prius versus membrum de una parte in universum intelligas, alterum vero pro obiectionis capite habeas, et quae v. 21. sequuntur, simul obiectione amplectaris. Tunc certe effugeres difficultates, a nobis supra (pag. 48) commemoratas, et versio prodiret haec: *atenim uero ille interpres non est unius (paciscentium), at ipse Deus alter est.* *Num igitur lex promissis aduersari potest?* (vti certe Paulus aduersariis contendere videri poterat v. 9. 10. 11). Sed haec obiectio optime remouetur ab Apostolo, demonstrante, veram pugnam hic non habere locum, quia lex non eo consilio a Deo propolta sit, ut ea bearentur homines, sed ut ea ducerentur ad Christum, (v. 22) per quem salutem essent consecuturi. Attamen probabilem hanc explicationem, supra propositis, ideo dicere non audemus, quia prius membrum quodammodo otiosum videtur, quum obiectionis vis omnis, hac interpretatione admissa, in altero sit posita. — Liceat huic rationi locum expediendi subiicere duplicem aliam, licet forsitan paullo audaciorem, quam fieri poterit, breuissime. Ex priori locus ita foret interpretandus (v. 19): *cui bono igitur lex? Ob scelera lata est, donec veniret semen, cui promissum factum fuerat, angelis adstantibus promulgata per interpretem.* Obiectio Iudeorum (v. 20): *At vero interpres non est unius, sc. hominis interpres, lex igitur non unius tantum data est, sicut promissio (cfr. v. 8) ideoque huic nomine praestare videtur. Deus vero unus est, i. e. sibi constat; itaque lex eadem saltem valet auctoritate, qua promissio.* (v. 21): *Num igitur lex infra promissionem est? inferioris loci i. e. auctoritatis habenda?* (Significat enim κατὰ etiam cum genitivo interdum *sub* vel *infra* sensu physico, v. c. Xen. Oecon. 19, 10. Cyrop. IV. 6, 5. et in voce καταχθόνιος; ergo h. i. fortasse sensu tropico pro *infra* accipi possit.) His respondet Paulus. *Nullo modo, non est lex inferioris loci. Si enim dura esset ita, ut beare posset, profecto e lege speranda foret felicitas, sed alio consilio lata est.* Ex altera interpretatione omnia eadem manent, (v. 20) sed quae ab init. v. 21. leguntur, ea ad Pauli responsionem sunt referenda, hoc sensu: *Ergone lex iuxta promissa, sc. erit h. e. tam diu durabit, quam promissio?* (Κατὰ enim etiam cum gen. indicat *iuxta* et de loco v. c. Aelian. var. hist. 12, 57. nec non de tempore dicitur, ut in formula *οἱ κατὰ Λυσίς*, qui fue-

H

epistola scribenda vteretur, k) vitio verbum aliquod exciderit, l) me doctiores viderint. Evidem fatis habeo, tentandis quibusdam interpretationibus, quas supra obseruatae difficultates non premerent, me rationis, qua in enucleandis locis N. T. difficilioribus pro ingenii tenuitate vti soleam, specimen edidisse qualemque. Quod si intelligentibus non plane improbatum fuerit, operaे, perscrutandis aliorum explicationibus et nouis excogitandis adornandisque impensaе, nunquam me poenitebit.

runt tempore Lysiae, vid. Budaei Dictionar. graeco-lat. Basil. 1584. Ergo ὁ ἔν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν, sc. εσται reddi possit: num ex obiectione proposita sequitur, legem futuram i. e. duraturam esse non minus diu, quam promissiones?) Responderet deinde Paulus: Nullo pacto etc.

- k) sunt quidem Viri docti, qui ex loco Gal. 6, 11. colligant, Paulum epistolam ad Galatas praeter morem consuetum ipsum exarasse, sed si quis contendat, illum locum de ultimo epistolae segmento intelligi posse, non video, quid contra dici queat. Nolumus tamen in re incerta certum ferre iudicium.
- l) si id statuendum esset, non ineptum foret, putare, excidisse verbum ἀμφοτέρων, quia, hoc vocabulo substituto, et oratio maxime concinna et sensus commodus prodit. Si enim legere liceret: ὁ δὲ μεστης ἐνὸς, ωκ ἐσιν· ὁ δὲ Θεὸς ἀμφοτέρων, εἰς ἐσιν, haec vertenda essent: *interpretes unius rei*, (sc. solius legis,) iam nullus est, at Deus utriusque rei, (sc. legis et promissi ante commemorati, v. 18 et 19), etiam nunc idem est, eadem auctoritate valet, qua antea.

Index alphabeticus interpretum laudatorum.

Akersloot	.	pag. 34.	Deyling	.	pag. 39.
Ambrofius	.	10.	Doddridge	.	p. 24. not. w.
Anonymi, p. 17. not. w.	p. 25.	34.	Döderlein	.	pag. 37.
not. d. duo	.	pag. 46.	Eusebius	.	8.
Augustinus	.	11.	Fenzel	.	31.
Bahrdt	.	p. 22. not. r.	Fuhrmann	.	27.
Balduin	.	pag. 33.	Gabler	.	p. 28. et 52. not. c.
Bauer	.	27.	Gennadius	.	pag. 16.
Beda Venerab.	.	12.	Gerdes	.	36.
Bengel	.	26.	Grotius	.	20.
Besenbeck	.	30.	Hagmaier	.	36.
Beza	.	19.	Hane	.	43.
Blasche	.	28.	Harras	.	47.
Bonitz	.	47.	Heidanus	.	p. 35. not. d.
Brucker	.	p. 22. not. q.	Hempel	.	pag. 46.
Camero	.	pag. 22.	Herzlieb	.	23.
Capellus	.	21.	Heß	.	28.
Carpzov	.	p. 20. not. i.	Hezel	.	43.
Castilio vel Castellio	.	pag. 19.	Hieronymus,	pag. 10. et 11. not. c.	
Chrysostomus	.	9.		pag. 14. not. n.	
Clarius	.	13.	Hulsius	.	pag. 35.
Clericus	.	p. 22. not. r.	Kallenbach	.	41.
Cyrillus Alex.	.	p. 14. not. n.	Koppe	.	p. 22. et 23. not. u.

Krause	:	pag. 44.	not. z.	Schöttgen	:	21.
Lange	,	pag. 24.		Schomer	,	34.
Less	,	16.		Schulze	,	42.
Leun	,	p. 40.	not. ss.	Seiler	,	p. 17.
Locke	p. 23.	et 24.	not. w.	Semler	,	pag. 22.
Luther	,	p. 12.	et 13.	Steengracht	,	34.
Mayer	,	pag. 41.		Storr	,	30.
Michaelis	:	p. 29.	et 40.	Stroth	,	42.
Möller	,	p. 44.	not. z.	Strüenlee	,	p. 40.
Moldenhauer	,	pag. 26.		Telge	,	pag. 32.
Morus	,	44.		Teller	,	p. 21.
Mosche	,	17.		Theodoreetus	,	p. 14.
Nölfelt	,	37.		Theophylactus	,	pag. 9.
Origenes	:	p. 10.	not. w.	Vitrunga	,	p. 35.
Pareus	,	pag. 13.		van der Wayen	,	p. 34.
Photius	,	9.		Weber	,	pag. 38.
Primasius	,	12.		Wessel	,	14.
Remigius Rhem.	, pag. 11.	et p. 14.		Wetstein	,	25.
		not. n.		Whitby	,	36.
Roos	,	pag. 46.		Winterberg	,	45.
Rosenmüller	,	37.		Woerger	,	16.
Schlegel	,	39.		Wolf	,	16.
Schleusner	,	36.		Zachariae	,	27.